

International Organization for Migration (IOM)
Organisation internationale pour les migrations (OIM)
Organización Internacional para las Migraciones (OIM)

Reparacija za žrtve ratova u bivšoj Jugoslaviji: U potrazi za putem napretka

Peter Van der Auweraert
U saradnji sa Igorom Cvetkovskim

Odsek za zemlju, vlasništvo i reparacije
Odeljenje za operativne poslove i vanredne situacije

Međunarodna Organizacija za Migracije (IOM)

Uz finansijsku podršku Ministarstva Spoljnih poslova Finske

Ograničavanje odgovornosti

Ovaj izveštaj ne predstavlja stavove Ministarstva Spoljnih Poslova Finske niti Međunarodnog Suda za Ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. Iako sadržaj izveštaja potiče iz razgovora sa lokalnim, regionalnim i međunarodnim interesnim stranama, preporuke i gledišta koji su u njemu izneti ne izražavaju neumitno njihove stavove takođe. Autor je taj koji preuzima punu odgovornost za stavove iznete u ovom Izveštaju, uključujući i moguće greške.

Zahvalnosti

Najveća zahvalnost ide Ministarstvu Spoljnih Poslova Finske za njihovu finansijsku podršku, bez koje izdavanje ovog izveštaja ne bi bilo moguće. Zahvaljujemo se Predsedniku Kancelarije Međunarodnog Suda Za Ratne Zločine kako za poverenje koje je ukazano IOM-u tako i za inicijativu da se ovaj projekat uopšte pokrene. Tokom konsultacija, niko od sagovornika nije štedeo svoje vreme da nam pruži stanovišta i ideje na kojima počiva ovaj Izveštaj. Moj kolega Igor Cvetkovski je bio zadužen da sprovede konsultacije za ovaj Izveštaj kao i da razradi ideje koje Izveštaj sadrži. Njegovo istinsko poznavanje i razumevanje regiona bilo je neprocenjivo u svakom aspektu ovog poduhvata. Zahvalnost dugujemo i posvećenim stažistima i mladim konsultantima koji su obezbedjivali istraživačku podršku tokom celog projekta. Po abecednom redu to su: Katarina Braafladt, Johanna Klos, Caroline Weiss i Tim Zintak. Poslednja reč zahvalnosti odlazi Sari Haris za njeno izvanredno uređivanje ovog dokumenta kao i za pitanja koja je iznela o sadržaju, što je učinilo ovaj Izveštaj boljim dokumentom nego što bi to bio bez toga.

Jun 2013

Međunarodna Organizacija za Migracije (IOM)
Ženeva, Švajcarska

Sadržaj

Odricanja odgovornosti i Zahvalnosti

Skraćenice

Rezime projektnog menadžera

Uvod

- a. Svrha i Okvir
- b. Metodologija
- c. Terminologija: žrtve ili preživeli
- d. Opšta shvatanja i principi
- e. Izuzimanje Kršenja prava na zemlju i imovinu
- f. Konsultacije sa dijasporom

PRVI DEO: DOSADAŠNJI NAPORI I BUDUĆI PLANOVI

1. Dosadašnji napori u vezi sa pomoći i reparacijom žrtvama

Glavno zapažanje br.1: Napori da se pruži reparacija žrtvama su bili nedovoljni i nepotpuni i mnogo žrtava je ostalo bez delotvorne pomoći

Glavno zapažanje br. 2: Uprkos odsustvu sveobuhvatnog pristupa reparaciji, u toku su brojne inicijative koje su usmerene da premoste ovaj jaz.

Zaključna zapažanja

2. Planovi za integralnu reparaciju

Glavno zapažanje br.1: Udruženja žrtava kao i organizacije civilnog društva ne žele da u skorije vreme odustanu od političke borbe za reparaciju.

Glavno zapažanje br.2: Stavovi o reparaciji žrtvama su različiti među nacionalnim političkim akterima, ali čak i oni koji su za sveobuhvatne napore nisu voljni da preuzmu vođstvo.

Glavno zapažanje br.3: Međunarodni i regionalni međuvladini i vladini akteri bili su aktivni u ovoj oblasti i mogu da pruže važnu političku podršku.

Glavno zapažanje br.4: Mnoga Udruženja Žrtava smatraju da je javnost malo zainteresovana za njihove nedaće ali da je potrebno više informacija.

Zaključna zapažanja

DRUGI DEO: U SUSRET SVEOBUHVAATNOM PROGRAMU REPARACIJE: ODLUKE

Odluka 1: Jedinствена regionalna inicijativa za reparaciju ili više nacionalnih inicijativa?

Odluka 2: Ko su žrtve koje treba da budu uključene u program Reparacije?

Odluka 3: Sadržaj Reparacije i ciljevi programa Reparacije

Odluka 4: Kakvu korist bi Program Reparacije trebalo da donese žrtvama?

Odluka 5: Standardi dokaza

Odluka 6: Institucionalni okvir za implementaciju Programa Reparacije

Odluka 7: Finansiranje

Odluka 8: Odnos između prošlih i aktuelnih inicijativa, uključujući parnice

Odluka 9: Forma koju će Osnivački Dokument imati

TREĆI DEO: U SUSRET SVEOBUHVAATNOM PROGRAMU REPARACIJE: PROCES I SLEDEĆI KORACI

1. Uslovi za uspeh: osnovne karakteristike političkog procesa koji vodi ka obimnom Programu Reparacije
2. Sledeći koraci

Dodatak br.1: Bibliografija

Dodatak br.2: Sagovornici

Lista Skraćenica

BIH	Bosna i Hercegovina
ECtHR	Evropski sud za ljudska prava
ICMP	Međunarodna komisija za nestale osobe
ICTY	Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
IDPs	Interno raseljena lica
IMF	Međunarodni monetarni fond
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
Kosovo/UNSC 1244	Rezolucija Saveta Bezbednosti 1244- administrativno Kosovo
OSCE	Evropski Savet Bezbednosti i Saradnje
RECOM	Regionalna komisija sa zadatkom da utvrdi činjenice o svim žrtvama ratnih zločina i ostalim ozbiljnim kršenjima ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije u periodu 1991-2001
RHP	Regionalni program stambenog zbrinjavanja izbeglih
RWL	Regionalni ženski lobi
SFRY	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
UNDP	Program za Razvoj Ujedinjenih Nacija
UNFPA	Populacioni Fond Ujedinjenih Nacija
UNHCR	Visoki komesarijat za izbeglice Ujedinjenih Nacija

Rezime

Suštinski cilj ovog izveštaja je da omogućiti razgovore i političke odluke o reparaciji žrtvama međunarodnih zločina (genocid, zločini protiv čovečnosti i ratni zločini) izvršenim tokom „jugoslovenskih ratova“, kao što su definisani i pokriveni mandatom Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (ICTY). Izveštaj je rezultat projekta iniciranog na zahtev Kancelarije predsednika Međunarodnog suda za ratne zločine (ICTY), da bi se došlo do konkretnih preporuka ili sugestija oko resavanja ovog problema. Da bi se započelo sa diskusijom, ovaj izveštaj istražuje kako bi jedna sveobuhvatna inicijativa za reparaciju mogla da izgleda i kako bi se do nje moglo doći u datim okolnostima. Namera je da se podrže aktuelni napori međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva, udruženja žrtava i političkih aktera u postizanju dogovora o ovom problemu. Izveštaj je sastavljen na osnovu obimnih konsultacija u regionu¹, obimnog kancelarijskog istraživanja i iskustva IOM-a u implementaciji masovnih reparacionih programa i rada sa vlastima i građanskim udruženjima širom sveta.

U **prvom** delu, izveštaj započinje pregledom trenutnog statusa problema reparacije, uključujući osnovna očekivanja i izgleda za buduće delovanje. Kao što će, u izveštaju, postati jasno, mnogo (ako ne većina) žrtava međunarodnih zločina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova je ostala bez delotvorne pomoći. Uprkos činjenici da su se ovi zločini dogodili pre mnogo godina, žrtve i dalje zahtevaju da se pravda konačno zadovolji. Po mišljenju onih sa kojima je IOM razgovarao, puno pomirenje ostaje nemoguće bez celovitog i integrisanog načina bavljenja ratnom prošlošću, uključujući i reparaciju za sve žrtve. „Integralni“ pristup reparaciji bi značio da je svim žrtvama dostupna delotvorna pomoć za posledice zločina koje su preživeli, a ovo podrazumeva uspostavljanje procedura i procesa, odnosno programa reparacije. Uprkos odsustvu integralnog pristupa, postoje brojne aktuelne inicijative usmerene da premoste ovaj jaz, koje ohrabruju i mogu biti nadograđene unutar konteksta integralnog programa reparacije.

Udruženja žrtava i organizacije civilnog društva neće u skorije vreme odustati od svoje političke borbe za reparaciju. Postoji jedan aktivan deo civilnog društva koji će nastaviti da traži različite strategije kojima bi naterale vlade da se zauzmu za ovo pitanje, uključujući i strateške parnice pred domaćim, regionalnim i međunarodnim sudovima. Mnogi sagovornici su napravili direktnu vezu između modernizacije i demokratizacije bivših jugoslovenskih republika i potrebe da se konačno žrtvama pruži pomoć na koju imaju pravo. Usvajanje adekvatne strategije reparacija je ovde vidjeno ne samo kao nešto što se odnosi na prošlost već kao nešto što je potrebno za prosperitetniju i mirniju budućnost. Stavovi o reparaciji za žrtve ratova se razlikuju među nacionalnim političkim akterima ali mnogi priznaju da jaz u odnosu na reparaciju ostaje i da mu se treba posvetiti. Čini se da evidentan izostanak značajnog napretka ima više veze sa nedostatkom jakog političkog liderstva nego sa aktivnim otporom suočavanja sa ovim problemom. Ovo pruža šansu voljnim međunarodnim i/ili regionalnim (među)vladinim akterima da ohrabre voljne lokalne političke aktere

¹ Dostupni izvori ovog projekta, nisu dozvolili konsultacije sa širokom dijasporom bivše Jugoslavije, među kojima je takodje puno žrtava. Jasno je, međutim, da bi njihova uloga u eventualnom političkom procesu uspostavljanja integralnog programa reparacije bila ključna.

da se udruže i potraže zajedničku strategiju oko konkretnih predloga sveobuhvatne inicijative reparacije.

U **drugom** delu izveštaj identifikuje različite odluke, odnosno ključne probleme i teme koje zainteresovane strane treba da uzmu u obzir kada uobličavaju integralnu inicijativu reparacije. Ove odluke uključuju: da li će biti jedna regionalna inicijativa ili više nacionalnih; kategorije žrtava koje treba da budu uključene u strategiju reparacije; koji bi bio sadržaj i ciljevi inicijative; kakve pomoći ili koristi reparacioni program treba da pruži; kako treba da izgledaju standardi dokaza; kakav institucionalni okvir treba da bude korišten ili ustanovljen da se implementira program reparacije; kako finansirati inicijativu; odnos između novog programa reparacije i prethodnih programa pomoći; i, konačno, formu osnivačkog dokumenta (na primer, Međunarodni sporazum, deklaracija, zakon).

Iako je osnovna namera ovog dela da pruži opšti pregled svih oblasti gde se donose odluke, ona takodje sadrži čvrste preporuke bazirane na konsultacijama IOM-a i iskustvima iz drugih zemalja. Prva preporuka je da se osnuje jedan regionalni, radije nego nekoliko nacionalnih programa reparacije. Ovaj predlog se bazira na okolnostima u kojima su se dogodili međunarodni zločini, potrebi da se osigura da inicijativa reparacije sadrži jak oficijalni element priznanja koji prevazilazi samo priznavanje „sopstvenih žrtava“ jedne zajednice ili zemlje; i potencijal da takva reparaciona inicijativa doprinese pomirenju na nacionalnom i regionalnom nivou.

Drugi predlog je da se izabere reparacioni program koji pruža koristi (naknadu) bazirane na samom činu kršenja ljudskih prava pre nego na pretrpljenoj šteti, koji uključuje laki administrativni proces pre nego sudski ili kvazi-sudski, koristi fleksibilne dokazne standarde, predviđa široki aspekt beneficija orijentiranih prema budućnosti, i koji je koncentrisan na same žrtve kako po koncepciji tako i po implementaciji. Izveštaj, takodje, predlaže razmatranje da li će neke kategorije žrtava primiti simboličnu reparaciju, pri tome oslobadjući and koncentrišući ograničena sredstva ka žrtvama koje su danas najranjivije.

Treća i poslednja preporuka je, zbog institucionalnog okvira, da se napravi razlika između registracije žrtava i prepoznavanju njihovog statusa, s jedne strane, i obezbeđivanje materijalnih dobiti sa druge. Treba imati u vidu da implementacija registracije i priznavanja statusa žrtve može početi pre nego što se stekne puna saglasnost oko finansiranja reparacionog programa.

Konačno, u **trećem** delu, izveštaj razmatra proces koji može voditi ka osnivanju integralne inicijative reparacije za žrtve međunarodnih zločina izvršenih tokom „jugoslovenskih ratova“. Da bi se povećali izgledi za uspeh, takav proces bi zahtevao da bude otvoren i transparentan i da podrazumeva učešće svih na koje se odnosi. Izveštaj ukazuje kako bi to izgledalo u praksi. Izveštaj takodje naglašava potrebu da se obrati posebna pažnja da bi se obezbedilo učešće žrtava koje pripadaju manjinama, žrtvama koje nisu organizovane niti su deo postojećih udruženja žrtava i žrtve koje se suočavaju sa socijalnom stigmom ili odbacivanjem kao što su žrtve seksualnog nasilja. Uzimanje u obzir rodove razlike je takodje ključno za reparacioni proces koji ima nameru da bude istinski okrenut žrtvama.

Kao konkretne prve korake, Izveštaj predlaže nekolicinu tehničkih radionica o

reparaciji za glavne sudionike u regionu, kako bi ohrabрили opšte razumevanje teme i jezika reparacija, što bi omogućilo eventualnom političkom procesu da se stvori neophodne uslove za reparacioni program. Izveštaj, takodje, predlaže da relevantni medjunarodni i regionalni faktori podrže udruženja žrtava i gradjanska udruženja u regionu da bi se razvio zajednički predlog programa reparacije.

U procesu priprema eventualnog reparacionog programa, ali i da bi se doprinelo priznavanju statusa žrti, izveštaj predlaže da se napravi mapa trenutno dostupnih informacija o žrtvama i da se utvrde praznine u podacima. Trenutna situacija – gde više aktera poseduje neke informacije o nekim žrtvama nije svojstvena samo bivšim jugoslovenskim republikama. Iskustvo iz drugih zemalja pogodjenih ratnim sukobima, sugeriše da napori da se otkrije koji akteri imaju koji format i tip podataka i o kojim žrtvama i da se utvrdi količina praznina u podacima, su sami po sebi značajni, nezavisno od toga koliko brzo će program reparacije postati operativan. Da bi podržao politički proces, izveštaj isto tako predlaže da relevantni medjunarodni i regionalni faktori (na primer, ICTY) organizuju regionalni sastanak na političkom nivou, gde bi se diskutovalo o mogućim načinima prevazilaženja jaza u podacima koji se odnose na žrtve jugoslovenskih ratova. Na kraju, izveštaj sugeriše da zainteresovane strane stvore mešovitu regionalnu radnu grupu, između vladinih i ne-vladinih predstavnika o reparaciji žrtvama koja će razraditi konkretne detalje šta bi se moglo učiniti. Medjunarodni i/ili regionalni faktori bi, zatim, mogli da podrže ovu radnu grupu, pružajući tehničku pomoć gde je potrebno i podrže napredak kada se jave problemi.

Istinsko međuetničko pomirenje i trajni mir u regionu bivše Jugoslavije ne može biti postignut bez pravde. Posleratna pravda nije samo sudska i osvetnička, usmerena ka kažnjavanju onih koji su počinili zločine kroz fer sudjenja. Ona je, pre svega, obnavljajuća i preventivna, sa ciljem da obezbedi pomoć žrtvama i da onemogući nekažnjavanja, i obezbedi da se svi ljudi u regionu pomire sa prošlošću i žive u miru i sigurnosti u kohezivnom, pluralističkom demokratskom društvu.

Savet Evrope, Komesar za ljudska prava, Posleratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji, 2012., 9.

Uvod

Izveštaj je rezultat projekta iniciranog na zahtev Kancelarije predsednika Medjunarodnog suda za ratne zlocine (ICTY) Odeljenju za zemljiste, svojinu i reparaciju Medjunarodne organizacije za migraciju (IOM) da se razvije set konkretnih predloga ili sugestija o tome kako bi problem reparacije i pomoći zrtvama ratnih zlocin u bivšoj Jugoslaviji bio rešen. Ovaj zahtev je nastao u okviru Pravnog programa Haškog tribunala (ICTY) i motivisan posvećenošću njegovog predsednika da istraži u kojoj meri i kako Tribunal (ICTY) može da doprinese da žrtve dobiju pomoć za zlocine koje su pretrpeli.

Izveštaj se ovde bavi pitanjem reparacije zrtvama medjunarodnih zlocina (genocid, zlocini protiv čovečnosti i ratni zlocini), izvršenih tokom „jugoslovenskih ratova“, kao što su definisani i pokriveni mandatom Haškog tribunala (ICTY). Jugoslovenski ratovi uključuju sukob u Sloveniji izmedju juna i jula 1991; sukob u Hrvatskoj od 1991-1995; sukob od 1992.-1995. u Bosni i Hercegovini; sukobi na teritoriji Kosova, rezolucijom Saveta Bezbednosti 1244²; sukobi u bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji izmedju januara i avgusta 2001.

Kao što će, u izveštaju, postati jasno, mnogo (ako ne većina) žrtava medjunarodnih zlocina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova je ostala bez delotvorne pomoći, kršeći tako medjunarodne zakonske odredbe. Uprkos činjenici da su se ovi zlocini desili pre mnogo godina, žrtve kroz svoja udruženja i lokalnog i medjunarodnog nevladinog sektora, i dalje zahtevaju da se pravda konačno zadovolji. Zajedno sa mnogim drugim posmatračima oni uporno tvrde da puno pomirenje ostaje nemoguće bez opširnog i integrisanog bavljenja ratnom prošlošću, uključujući i reparaciju za sve žrtve.

a. Svrha i okvir

Suštinski cilj ovog izveštaja je da omogući razgovore i političke odluke o reparaciji žrtava medjunarodnih zlocina izvršenim tokom „jugoslovenskih ratova“. Namera je da se podrže aktuelni naponi medjunarodnih organizacija i gradjanskih udruženja, udruženja žrtava i izvesnog broja političkih aktera da se potrudu i pokrenu inicijativu za ovaj problem. Za početak, ovaj izveštaj istražuje kako bi sveobuhvatna inicijativa reparacije mogla da izgleda i kako bi mogla da bude postignuta u datim okolnostima.

„Integrisani“ pristup reparaciji bi značio da je svim zrtvama dostupna delotvorna pomoć za posledice zlocina koje su preživeli, bez obzira gde sada žive; kojoj etničkoj, nacionalnoj ili religioznoj zajednici pripadaju i kog su pola. Ovo, pod obavezno, podrazumeva uspostavljanje procedura i procesa odnosno programa reparacije. Ovaj izveštaj istražuje i šta bi sve bilo uključeno u takav program.

Institucionalno, IOM „ne zastupa“ ni jednu posebnu inicijativu reparacije, naravno, pod uslovom da su ispoštovane sve relevantne odredbe medjunarodnog zakona. Naime, na odgovornim interesnim stranama je da odluče kako će takva inicijativa

²U daljem tekstu: Kosovo/UNSC 1244

izgledati u kontekstu jugoslovenskih ratova. U isto vreme, pri donošenju ključnih odluka, i davanju preporuka, kako za nacrt tako i za konkretne korake u sveobuhvatnom programu reparacije, IOM se nada da će ovaj izveštaj pružiti interesnim stranama jasne ideje šta se može (šta, možda, ne može) uraditi.

Težeći ka ovom cilju, Izveštaj prvo pruža kratak osvrt na trenutni status „problema reparacije“ u bivšoj Jugoslaviji (**I deo**). Izveštaj dalje utvrđuje odluke koje strateški planeri i zainteresovane strane treba da imaju u vidu kada uobličavaju integrisani program reparacije (**II deo**). Na kraju, izveštaj predlaže izvestan broj konkretnih koraka koje bi različite zainteresovane strane trebalo da preduzmu pri osnivanju sveobuhvatnog programa reparacije za žrtve međunarodnih zločina izvršenih tokom jugoslovenskih ratova (**III deo**).

b. Metodologija

Ovaj izveštaj i preporuke koje sadrži su bazirane na:

- **obimnom pregledu** relevantne akademske literature; zvaničnih dokumenata; izveštaja nevladinog sektora i građanskih udruženja; i štampe (bibliografija svih pregledanih dokumenata je sadržana u Dodatku 1 ovog izveštaja)
- **opširne konsultacije** sa udruženjima žrtava, nevladinim sektorom, građanskim udruženjima, predsednicima vlade, ministarstvima i relevantnim regionalnim i međunarodnim interesnim stranama, uključujući brojna putovanja u Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Srbiju i Kosovo/UNSC 1244 kao i u Brisel, Oslo, Vašington (Dodatak 2 ovog izveštaja sadrži listu pojedinaca konsultovanih unutar ovog poduhvata)
- **operativno iskustvo IOM-a** u implementaciji opširnih inicijativa reparacije uključujući program za kompenzaciju prinudnog rada u Nemačkoj (pružajući kompenzaciju, među ostalima, hiljadama žrtava u bivšoj Jugoslaviji); program povraćaja imovine žrtvama holokausta; program pomoći preživelim Romima, žrtvama holokausta; i IOM-ovo učešće u savetovanju brojnih vlada, međunarodnih partnera, civilnih udruženja i zajednica u vezi sa razvojem i implementiranjem strategija reparacije žrtvama u zemljama kao što su Kolumbija, Irak, Nepal, Filipini, Sijera Leone i Turska kao i aktivnosti u gradjenju mira i reparacije žrtvama u regionu (na primer, IOM-ovo prošlo i sadašnje učešće u obezbeđivanju reparacije Roma, preživelih žrtava holokausta u okviru fondova Švajcarske banke); i
- **međunarodnim normama i standardima** koji se tiču reparacije žrtvama kao i pozitivna iskustva u vezi sa programom reparacije žrtvama kao i naponi tranzicione pravde u post-ratnom kontekstu.

c. Terminologija: Žrtve ili preživeli

Pri izradi nacрта ovog izveštaja, IOM je razmišljao da li da one, koji su preživeli

medjunarodne zločine tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, nazivaju „žrtvama“ ili da koriste termin „preživeli“, koji, čini se, bolje oslikava iskustva pojedinaca. Mada, ima puno da se kaže o mnogo češćoj upotrebi ovog drugog termina, u akademskom istraživanju, savetovanju i razradi strategije oko tranzicione pravde, IOM je na kraju odlučio da koristi termin „žrtva“, pošto je ovo, takodje, termin koji se može naći u medjunarodnim zakonima i procedurama koje se tiču reparacije za medjunarodne zločine. Ispravno ili pogrešno, smatralo se da bi ovaj izbor olakšalo prihvatanje izveštaja od strane šire javnosti kojima je namenjena.

d. Opšta shvatanja i principi

Nacrt ovog izveštaja je zasnovan na sledećim principima kao i formulacija preporuka ovde navedenih:

- ✓ pravo svih žrtava medjunarodnih ratnih zločina na delotvornu pomoć za štetu koja im je naneta
- ✓ pravo ovih žrtava da dobiju reparaciju na osnovu ispravnosti, jednakosti, nepristrasnosti i odatle nezavisne od verske, političke, etničke ili druge zajednice kojoj pripadaju
- ✓ činjenica da po medjunarodnom pravu, države nose glavnu odgovornost za pružanje delotvorne pomoći žrtvama, uključujući i reparaciju zbog kršenja humanitarnog zakona i ljudskih prava koja su doživeli na svojoj teritoriji
- ✓ ključni značaj pristupa koji je okrenut žrtvama i osetljiv na različito poimanje polova kako pri razvoju tako i pri implementaciji bilo koje šeme reparacije
- ✓ potreba da se praktičnost stavi u centar bilo koje predložene inicijative reparacije i da se uzme u obzir lokalni i regionalni i medjunarodni kontekst unutar koga bi takva inicijativa trebala da se razvije i implementira
- ✓ nepotpuni proces pomirenja u bivšoj Jugoslaviji visoko osetljiva priroda ratnog nasledja i potreba da se izbegne stvaranje novih podela i/ili dalje produbljanje postojećih podela medju pojedincima i zajednicama i
- ✓ mandat i jurisdikcija Haškog tribunala (ICTY) i sadržaj UN osnovnih principa i vodič za pravo na pomoć i reparaciju žrtvama grubih kršenja medjunarodnih zakona o ljudskim pravima i ozbilja kršenja medjunarodnog humanitarnog zakona³.

³Mandat Haškog tribunala (ICTY) uključuje Bosnu I Hercegovinu, Hrvatsku, Kosovo/UNSC 1244, Crnu Goru I bivšu jugoslovensku republiku Makedoniju. Imajući u vidu relativno mali broj žrtava rata koji žive na teritoriji Crne Gore I bivše republike Makedonije IOM-ove terenske konsultacije su se uglavnom fokusirale na BiH, Hrvatsku I Kosovo/UNSC/1244. Ova odluka je doneta isključivo zbog potrebe da se izbalansiraju ograničena finansijska sredstva za ovu procenu I ni na koji način ne implicira da patnje žrtava u ove dve zemlje zaslužuju manje pažnje ili uključenje u buduće napore reparacije (?)

Tokom konsultacija i izrade nacrtu ovog izveštaja, IOM je vodio racuna da bude potpuno nepristrastan i objektivan prema razlicitim sagovornicima, dok je u isto vreme jasno bio na strani zrtava ratnih zlocina i grubih kršenja ljudskih prava i humanitarnog zakona i video je ovaj projekat kao šansu da posreduje za puno poštovanje njihovog prava na delotvornu pomoć.

e. Izuzimanje kršenja prava na zemlju i imovinu

Ovaj izveštaj ne pokriva pitanje restitucije za zemlju i imovinu zaplenjenu tokom rata izbeglicama i interno raseljenim licima. Ovo je uglavnom zbog činjenice da, nasuprot drugim vrstama kršenja ljudskih prava i humanitarnog zakona tokom rata, kršenja prava na smeštaj, zemlju i imovinu je već predmet izvesnog broja manje ili više sveobuhvatnih inicijativa da se obezbedi odšteta zrtvama. Ovi napori uključuju opširnu restituciju zemlje i imovine sprovedenu u BiH, unutar implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao i nedavno dogovorenog regionalnog programa stambenog zbrinjavanja izbeglih, koji ima za cilj da obezbedi smeštaj ranjivim porodicama koje su postale izbeglice, ili interno raseljena lica tokom jugoslovenskih ratova⁴.

Mada, postojanje ovakvih inicijativa ne isključuje da neke žrtve mogu i dalje da traže svoja prava ili da se žale na oduzimanje zemlje i imovine tokom rata, to znači da je malo verovatno da će bilo koja od ovih novih opširnih inicijativa biti uzeta u obzir kada su u pitanju ove posebne vrste kršenja prava. U tom smislu, izuzimanje kršenja prava na zemlju i imovinu iz ovog izveštaja čini se opravdanim. Jasno, žrtve koje su takodje bile nasilno raseljene i povratile svoju imovinu tokom prošlih inicijativa još uvek mogu da budu obuhvaćene ovim izveštajem u toj meri da, kao što je to obično slučaj, su takodje preživeli druga gruba kršenja ljudskih prava ili ratne zlocine.

f. Konsultacije sa dijasporom

Usled ograničenih raspoloživih sredstava, IOM je usmerio svoju pažnju isključivo na konsultacije sa udruženjima zrtava i gradjanskim udruženjima koji su trenutno prisutni unutar zemalja bivše Jugoslavije. Shodno tome, nije se izašlo iz okvira zemalja bivše Jugoslavije, što se tiče broja zrtava medju dijasporom iz regiona, koja čini brojnu populaciju kao što je prikazano u tabeli ispod⁵

⁴Za dalje informacije videti stranu 18.

⁵Sledeći izvori su korišćeni; Development Research Center on Migration, Globalization and Poverty, Global Migrant Origin Database, Updated March 2007, http://www.migrationdrc.org/research/typesofmigration/global_migrant_origin_database.html; Halilovich, H. (2012), Trans-Local Communities in the Age of Transnationalism: Bosnians in Diaspora. International Migration, 50: 162–178; UNDP Kosovo Remittances Study 2010, <http://www.kosovo.undp.org/mwg-internal/de5fs23hu73ds/progress?id=7tRxoqm13y>

Zemlja porekla	Populacija dijaspore	
	Ukupno	Zemlje prebivališta
Bosna and Hercegovina	Procenjeno na 1,3 miliona	Nemačka 216.085 Austrija 154.650 SAD 100.134 Švajcarska 82.000 Švedska 53.940
Hrvatska	Nije dostupno	Australija 51.909 Austrija 38.994 Kanada 39.656 Nemačka 243.614 SAD 41.962
Makedonija	Između 350 i 700.000	Australija 43.527 Švajcarska 41.833 SAD 19.022 Nemačka 16.287 Kanada 7.330
Srbija I Crna Gora	Nije dostupno	Nemačka 425.358 Švajcarska 161.068 Austrija 143.563 SAD 116.568 Turska 112.419
Kosovo/UNSC 1244	Procenjeno na 800.000	Nemačka, Švajcarska, Italija, Švedska, SAD ⁶

Sa stanovišta tranzicione pravde učešće dijaspore u savetovanju o obliku i okviru eventualnog programa reparacije bilo bi poželjno, pošto se u ovoj populaciji nalazi značajan broj žrtava. Izvodljivost obimnog međunarodnog konsultativnog procesa će, međutim, neizbežno zavisiti, barem delom, od dostupnih sredstava, mada korišćenje društvenih medija može da smanji troškove donekle. Štaviše, pristup eventualnom programu reparacije bi, u najboljem slučaju, takodje bio otvoren i žrtvama koje trenutno žive izvan zemalja bivše Jugoslavije, pod uslovom da ispunjavaju kriterijume pogodnosti određene takvim programom.

PRVI DEO: DOSADAŠNJE INICIJATIVE I BUDUĆI PLANOVI

Prvi deo izveštaja se kratko osvrće na dva povezana problema: prvo, šta su bili osnovni rezultati i koji su preovlađujući stavovi o prošlim inicijativama za pružanje reparacije žrtvama međunarodnih zločina počinjenih za vreme jugoslovenskih ratova; i drugo, koja su ključna očekivanja i izgledi za buduće delanje po ovom pitanju.

⁶Detaljne brojke nisu dostupne

Namera nije baviti se bilo kojom od ove dve teme na sveobuhvatan i iscrpan način. Umesto toga, uporedo sa okvirom i fokusom projekta, ovaj deo daje pregled u vezi sa trenutnim statusom inicijativa reparacije, obezbeđujući set relativno širokih saznanja i zapažanja.

1. Dosadašnje inicijative u vezi sa pomoći i reparacijom žrtvama

Osnovna zapažanja br. 1: Inicijative reparacije su bile nedovoljne i nepotpune i mnoge žrtve su ostale bez delotvorne pomoći

Ovo zapažanje, kao rezultat kancelarijskog istraživanja i konsultacija sprovedenih od strane IOM-a u okviru ovog izveštaja mogu biti podeljena u nekoliko pod-zapažanja koje zajedno potvrđuju široko rasprostranjeno mišljenje „nezadovoljene pravde“.

- *Prethodne inicijative pomoći žrtvama razlikuju se od zemlje do zemlje, ali nijedna država nije učinila sveobuhvatan napor, ostavljajući nevladinom sektoru i udruženjima žrtava da premoste jaz*

Države bivše Jugoslavije su se bavile reparacijom i pomoću žrtvama rata na različite načine, delimično prenoseći svoja određena iskustva tokom jugoslovenskih ratova. Niko se, međutim, nije bavio reparacijom žrtvama na sistemski način, i nigde nisu sve žrtve bile u mogućnosti da dobiju delotvornu pomoć koju im pružaju međunarodna ljudska prava i humanitarni zakon. U tom smislu iskustva ovih zemalja su slična, a u svakoj od njih, trenutno važi da „pravda nije zadovoljena“.

U odsustvu adekvatnog odgovora države, nevladin sektor i udruženja žrtava su popunili ovaj jaz, obezbeđujući humanitarnu pomoć onim žrtvama za koje su smatrali da im je najviše potrebna. Većina organizacija se „specijalizovala“ za jednu određenu kategoriju žrtava, često povezanu sa onim kroz šta su osnivači prošli tokom rata. Njihova pomoć je u velikoj meri obezbeđena iz fondova međunarodnih donatora, kojih je, kao što je rečeno IOM-u sve manje, što rezultira postepenom ukidanju pomoći.

- *Postojeći mehanizam ne pokriva sve i često ne uspeva da pokrije čak i one kojima je namenjen*

Poteškoće sa kojima se žrtve susreću pri ostvarenju ustanovljenih benefita su dobro dokumentovane. One uključuju ograničenja na osnovu trenutnog mesta stanovanja, rokova za prijavu koji su prekratki i pravila dokazivanja koja su nedovoljno fleksibilna da se prilagode istinskim potrebama žrtava. Ovo je naročito slučaj u BiH, gde su se organizacije žalile na nedoslednu primenu postojećih zakona o žrtvama i otvorenu diskriminaciju sa kojom su se neke žrtve suočile po pitanju etničkih podela koje i dalje traju. U svim zemljama udruženja žrtava su se žalila na rasprostranjenu nezainteresovanost medju vlastima kada se dodje do pitanja u vezi sa žrtvama.

U svim zemljama, čini se da postoji konsenzus da su žrtve seksualnog nasilja imale najviše poteškoća i u pristupu pomoći i u dobijanju neke vrste odštete. IOM-a je čuo za mnoge žrtve koje su bile izbačene iz svojih porodica i zajednica i sada su

zarobljene u siromaštvu i konstantnoj ranjivosti, čija se deca često suočavaju sa surovom diskriminacijom. Usled sporog napretka i haotičnog procesuiranja zločina, mnogi od njihovih počinilaca i dalje žive u istim zajednicama što često nameće dodatno vreme žrtvama seksualnog nasilja.

Konačno, postojeći zakoni u svakoj državi pokrivaju samo određene kategorije žrtava međunarodnih zločina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova. Za one koji nisu obuhvaćene jedina opcija je da se traži reparacija od počinioca ili države je kroz sudski proces, opcija koja je takodje puna poteškoća, o čemu će biti reči kasnije.

Ovaj neuspeh dotičnih zemalja da upotpunosti zadovolje pravo žrtava za efikasnom pomoći je dovelo do zabrinutosti i snažnih osuda različitih organizacija za ljudska prava, uključujući i Komitet za ljudska prava UN i Komitet za socijalna i ekonomska prava UN, kao i uvažene međunarodne nevladine organizacije kao što su Human Rights Watch and Redress, izmedju ostalih.

Zakon o nestalim licima u BiH: nadoknada obustavljena usled političkih neslaganja

Zakon o nestalim licima u BiH od 21. oktobra 2004. je jedini zakon na nivou države BiH koji sadrži odredbe o kompenzaciji žrtvama, pošto svi drugi zakoni o pomoći i benefitima žrtava postoje samo na nivou entiteta¹. Iako je bilo dosta pozitivnih pomaka u primeni ovog zakona, članovi zakona koji obezbeđuju kompenzaciju članovima porodice, ostali su neprimenjeni zbog neslaganja dva entiteta oko toga koji će entitet finansirati koji deo fonda. Ovo je povezano sa fundamentalnim neslaganjem ko je u kojoj meri odgovoran za ratne zločine i, u stvari, započinjanje samog rata.

Nemogućnost političkih aktera da zajedno osnuju fond za nestala lica i intenzivna politizacija podataka o nestalim licima u celini, sami po sebi govori o dubokim podelama koje uporno opstaju medju političkom elitom u BiH. Ove podele su vodile nečemu što su neki posmatrači nazvali "paralizom vlasti" u BiH, što je, bez sumnje, samo po sebi velika prepreka donošenju odluka o budućim inicijativama reparacije žrtvama rata. U specifičnom slučaju porodica nestalih osoba, krajnji rezultat političke blokade u vezi sa problemom fonda za nadoknadu, što se tiče reparacije, je da do sada nisu dobili ništa.

- *Prethodni programi se ne smatraju istinskim „programima reparacije“ već više običnim „socijalnim programima“*

Opširno istraživanje bi otkrilo sve stavove medju žrtvama, ali udruženja žrtava koje je IOM konsultovao ne smatraju prošle ili aktuelne državne programe kao istinske „programe reparacije“, čak i ako se uzme u obzir činjenica da nivoi poimanja i razumevanja kako istinski napor treba da izgleda u velikoj meri varira medju ovim akterima. Sagovornici su opisali ove programe kao napredak ili programe socijalne

pomoći koji se malo razlikuju od uobičajene pomoći države, u okviru infrastrukture socijalne pomoći SFRY.

Navedeni razlozi zbog kojih su ovi programi ostali bez reparacije, uključuju nedostatak formalnog priznavanja žrtava; njihov neozbiljan pristup da se usmere samo ka nekim a ne svim žrtvama; nedostatak svesti među širom populacijom o prirodi i svrsi ovih programa; činjenica da oni nisu nastali kao rezultat širokog i detaljnog procesa bavljenja ratnom prošlošću, već su bili rezultat običnih zakonskih akata; i njihova sličnost sa programima napravljenim da podrže ratne veterane, patriotske branioce i bivše borce i osobe koje žive sa invaliditetom, između ostalih.

- *Uprkos formalnim pravima, sudske reparacije su ostale nedostižne za mnoge žrtve*

Po većini nacionalnih zakona u svakoj zemlji žrtve generalno imaju pravo da podnesu zahtev za reparaciju putem krivične prijave protiv počinitelja. Gradjanske parnice za kompenzaciju su dostupno sredstvo, i ponekad, to je jedina opcija koja se pruža žrtvi. U BiH, na primer, kriminalni sudovi često odlučuju da ustupe zahteve žrtava za reparaciju civilnom sudu, navodeći kao razlog dug put do presude.

U praksi, međutim, IOM je saznao da se žrtve u svim zemljama suočavaju sa mnoštvom, često nepremostivih prepreka, da bi ostvarili reparaciju preko sudova. Ovo uključuje nedostatak finansijskih sredstava, za troškove suda i advokata, psihološki i fizički teret koje bi, u svakom slučaju, duga sudjenja nametnula žrtvama, nedostupnost dovoljnog broja dokaza i konstantni nedostatak svesti među žrtvama o obimu njihovih prava po ovom pitanju. Prepreke su čak i više za one žrtve čiji počionoci nisu nikada nisu uhvaćeni ni procesuirani, pošto sudjenje, u kojim bi oni mogli da učestvuju i zahtevaju reparaciju, nikada nije održano. Takođe, IOM je saznao da se dobijanjem novčane nadoknade ne garantuje delotvorna pomoć, pošto se često ispostavi da je njena realizacija jednako mučna kao i samo dobijanje odštete.

Kao rezultat toga, sudski put nije mogao da pruži efektivnu dostupnost reparaciji, za ogromnu većinu žrtava međunarodnih zločina u bivšoj Jugoslaviji, iskustvo koje je zajedničko mnogim drugim državama sa posleratnim iskustvima. Dok je manjina žrtava ostvarila odštetu kroz sudske procese, većina nije bila u mogućnosti da to učini.

- *Kontinuirana diskriminacija između veterana i civilnih žrtava unutar postojećih programa, doprinosi opštem mišljenju da „pravda nije zadovoljena“*

Iscrpno je dokumentovano u različitim izveštajima, i više puta raspravljano tokom IOM-ovih konsultacija sa udruženjima žrtava da postojeće šeme isplata i benefita u vezi sa ratom imaju tendenciju da tretiraju civilne žrtve i veterane drugačije. Ne samo da ovi prvi dobijaju manje benefita od drugih (čak i kada je šteta slična, ili, barem, fizički identična) već prema mnogim sagovornicima, veterani mnogo lakše od civilnih žrtava pristupaju uspostavljenim šemama benefita.

Ova diskriminacija civilnih žrtava je često predstavljena od strane lokalnih sagovornika IOM-a kao simptomatična za većinu posleratnih rasprava u kojima su se veličali oni koji su se borili za „našu stvar“, a ćutalo se o civilnim žrtvama koje su nastradale u tom procesu. Sagovornici su naglasili da, sve do nedavno, političke diskusije o reparaciji i kompenzaciji skoro bez izuzetaka su se ticale bivših boraca i njihovih porodica, činjenica koja je obično povezivana sa istaknutom ulogom koju su veterani imali - i i dalje imaju – u lokalnoj i nacionalnoj politici.

Bez obzira na njegovu prirodu, odvojeni tretman civilnih žrtava i veterana, vidjen je kao doprinos mišljenju civilnih žrtava da „pravda nije zadovoljena“ i njihovom osećaju napuštenosti od strane države i šire javnosti.

- *Pošto i dalje postoje velike praznine u podacima o žrtvama, teško je proceniti kolikom broju žrtava je potrebna reparacijom danas*

Mnogo informacija o žrtvama je sakupljeno i marljivo čuvano, nakon završetka jugoslovenskih ratova, uključujući obimne izvore podataka kao što je „Knjiga mrtvih u BiH“. Podaci su, međutim, dostupni velikom broju organizacija i vlastima, koji nisu nužno koristili iste metode prikupljanja podataka niti su sakupljali istu vrstu informacija o žrtvama koje pokrivaju ili koje su ih zanimala⁷.

IOM je saznao da se, prilikom pokušaja da se sačine obimne liste žrtava ili baze podataka, nailazilo na brojne poteškoće, uključujući i šupljine u finansiranju i da uskladjivanje ovog posla tek treba da bude završeno.

Takodje, ima i žrtava čiji podaci nikada nisu zabeleženi. Nedavni izveštaj OHCHR-a o žrtvama seksualnog nasilja za vreme oružanog konflikta na Kosovu/UNSC 1244, na primer, zaključuje da ne postoji tačan podatak o učestalosti ove vrste zločina tokom konflikta i da je broj žrtava ostao nekompletan i pun grešaka. Imajući u vidu činjenicu da su postojeći podaci o žrtvama prilično razbacani, teško je odrediti da li su postojeće informacije aktuelne ili reći koliko je žrtava ostalo neregistrovano.

Nedostatak opsežnog pregleda nepotpune datoteke žrtava, uključujući i gde je koja informacija dostupna, čini teškim utvrđivanje broja žrtava koji bi trebalo da bude pokriven budućim programom reparacije, iako studije o procenama broja žrtava postoje. Ovo nije izazov koji je svojstven samo bivšoj Jugoslaviji; ovo je zajednički fenomen u većini post-konfliktnih situacija, i iskustvo pokazuje da ovaj izazov može biti prevaziđen kombinacijom označavanja onoga što je dostupno i oblikovanja baziranog na postojećim studijama.

Konačno, sagovornici su takodje ukazali da je odsustvo jedne centralizovane baze podataka žrtava učinilo lakšim da se politizuju podaci u posedu organizacija iz drugih zajednica ili drugih političkih struja. Neki od članova građanskih udruženja su smatrali da je nesredjenost podataka o žrtvama kočilo pomirenje i da je jedna od glavnih prepreka za formalno priznavanje žrtava.

⁷Razlike u pristupu su uglavnom povezane sa činjenicom da su podaci sakupljeni za određeni projekat, program ili strategiju u perspektivi.

- *Simbolični obnavljajući uticaj javnih izvinjenja je vidjen kao delimičan zbog odsustva sveobuhvatne reparacije*

Javna izvinjenja mogu, u određenim kontekstima, da imaju važan simbolički obnavljajući uticaj na žrtve i njihovu širu zajednicu. Mada je bilo više javnih izvinjenja u vezi sa zločinima počinjenih tokom jugoslovenskih ratova od strane počitičkih i vojnih vodja na svim stranama, uključujući i neke optužene pred Haškim tribunalom (ICTY). Udruženja žrtava su često dovodila u pitanje istinski uticaj koji ona imaju, a naročito imajući u vidu stalno odsustvo opsežnog pristupa reparaciji u regionu⁸.

⁸Najskorije, novoizabrani srpski predsednik Tomislav Nikolić, izvinio se na bošnjačkoj javnoj televiziji za ubistva u Srebrenici, iako je ovo pokrenulo kritike od strane udruženja žrtava zbog toga što nije iskoristio reč “genocid”. Ostali istaknuti lideri koji su se izvinili, uključuju generala jugoslovenske vojske Dragoljuba Ojdanića (za ratne zločine izvršene nad kosovskim Albancima); hrvatski predsednik Ivo Josipović za zločine izvršene u Bosni I Hercegovini; nekadašnji predsednik Srbije Boris Tadić (za zločine izvršene u Bosni I Hercegovini); nekadašnji predsednik Srbije I Crne Gore Svetozar Marović (za zločine počinjene u Hrvatskoj I Bosni I Hercegovini); nekadašnji predsednik Hrvatske Stjepan Mesić (za zločine počinjene od strane hrvatskih državljana) I nekadašnji predsedavajući Predsedništva BiH Alija Izetbegović (za ratne zločine počinjene od strana bošnjačkih oružanih snaga protiv Hrvata I Srba u BiH).

Glavno opažanje 2: Uprkos nepostojanju sveobuhvatne reparacije, postoje brojne aktuelne inicijative koje su usmerene ka premošćenju ovog jaza.

Činjenica da zemlje uključene u ovaj problem do sada nisu usvojile strategiju pune reparacije žrtvama međunarodnih zločina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova, ne znači da nije bilo pokušaja da se reši ova situacija. Ako ništa drugo, u poslednje dve-tri godine, došlo je do iznenadnog porasta inicijativa, debata i publikacija o reparaciji ovim žrtvama, i hitne potrebe da se pozabavi nasledjem jugoslovenskih ratova. Te inicijative su, uglavnom, pokretane od strane aktivnog civilnog društva u regionu ali su nekad, takodje, uključivale vladine aktiviste. Jasno je da bi svi dodatni naponi ka strategiji sveobuhvatne reparacije trebalo da izvuku korist iz postojećih inicijativa i da se na njih nadograde.

➤ *Izvestan broj nedavnih inicijativa obećava ali još uvek ostaju nedovršene*

Posmatrajući opštu sliku tranzicione pravde u bivšoj Jugoslaviji danas, postoji izvestan broj inicijativa koje se ističu po svom značaju i potencijalu, da promene na bolje shvatanje ratne prošlosti u svakoj od zemalja. One su, po svojoj prirodi, nekad regionalne, dok su u nekim slučajevima na nacionalnom nivou. Medjutim, jedna zajednička crta je, da uprkos što je nekada ostvaren značajan napredak u procesu i strategiji, svi su do danas ostali nedovršeni pošto čekaju donošenje političkih odluka da bi postali formirani programi ili zakoni.

Inicijativa u BiH da se razvije NACIONALNA STRATEGIJA ZA TRANZICIONU PRAVDU je prvi primer u ovom pogledu koji može da održi i pozitivne i negativne lekcije za budući razvoj Strategije reparacije. Proces razvoja Strategije podržan od strane UNDP-a je uspešno povezo federalna Ministarstva pravde, ljudskih prava I izbeglica; relevantnu entitetsku, regionalnu I lokalnu vlast; i predstavnike građanskih udruženja I asocijacija žrtava Iz svih delova zemlje. Ovi akteri su uspeli da postignu konsenzus o finalnom tekstu koji je usvojen krajem 2011. Od strane ekspertske radne grupe koju je osnovao Federalni Savet Ministara. Medjutim, u vreme završavanja izrade ovog izveštaja nije bilo pokazatelja da će Savet uskoro usvojiti Strategiju i pretvoriti dokument u operativnu realnost za žrtve. Dok su neki sagovornici kritikovali činjenicu da se Strategija nije osvrnula na neka osetljiva pitanja, odlažući ih zapravo do trenutka implementacije, usvajanje teksta konsenzusom je, bez sumnje, važan, pozitivan napredak I ohrabrujući signal za budućnost eventualnog sveobuhvatnog programa reparacije. Sa druge strane izostanak donošenja političkih odluka koji je usledio u vezi sa usvajanjem nekih tačaka Strategije o problematičnom nasledju političkog ćorsokaka u BiH o inicijativama koje se tiču ratne prošlosti i svakako mnogih pitanja koja nemaju direktne veze sa prošlošću⁹.

Kao drugi primer, u toku je inicijativa u BiH da se osnuje **Program za poboljšanje statusa žena žrtava silovanja, seksualnog nasilja I torture u ratu**, proces koji podržao UNFPA. Program planira da poboljša nacionalni zakonski okvir bavljenja ovim žrtvama i njegovo uskladjivanje sa međunarodnim standardima; unapredi pristup besplatnoj pravnoj pomoći i odgovarajućim zaštitnim merama za žrtve-

⁹ Ovakav ishod je isti kao I prethodni set Zakona o nestalim licima, gde je slučaj da odredbe Zakona za kompenzaciju žrtvama nikada nisu implementirane usled nesposobnosti vlade da donese odluku o mehanizmu finansiranja. Pogledajte takodje stranu 15.

svedoke u sudjenjima za ratne zločine; ojačavanje kapaciteta službi koje rade sa žrtvama; i gradjenje partnerstva izmedju vladinog i nevladinog sektora u BiH. Bez sumnje, ovaj program će biti značajan korak napred pošto bi to bio prvi program na nivou države koji se sistematično bavi posledicama seksualnog nasilja koje se desilo tokom rata u BiH. U vreme sastavljanja ovog izveštaja, medjutim, ovaj program je još uvek trebalo da bude usvojen kao formalna strategija od strane Saveta Ministara u BiH. Tokom prethodnih godina, Kosovo/UNSC 1244 je takodje pokrenulo razne inicijative koje imaju veze sa ratnom prošlošću i zločinima koja su se dogodila u to vreme, uključujući i osnivanje Kosovskog instituta za ratne zločine, čiji zadatak je da inicira inicijative traženja istine i prikupljanje podataka u vezi sa tim. Ipak, suviše je rano reći kako će se ova inicijativa razvijati dalje u praksi i u kojoj će meri zaista doprineti naporima da se obezbedi pomoć za sve žrtve medjunarodnih zločina na Kosovu/UNSC 1244.

Na regionalnom nivou inicijativa **sa ciljem uspostavljanja Regionalne komisije za istinu (RECOM)** koja je započeta 2008. od strane koalicije nevladinih organizacija je istaknuti primer društvenog i političkog angažovanja oko ratne prošlosti. Primarni cilj RECOM-a je osnivanje Regionalne komisije za istinu čiji je cilj da utvrdi činjenice u vezi sa žrtvama medjunarodnih zločina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova. Inicijativa RECOM-a danas uključuje oko 1500 nevladinih organizacija, udruženja i pojedinaca iz svih zemalja bivše Jugoslavije, i dobila je političku podršku sa svih strana, uključujući crnogorski Parlament, predsednike Hrvatske i Slovenije; Evropske komisije; Podkomiteta za ljudska prava Evropskog parlamenta; premijera Crne Gore i nekih političkih partija u srpskom parlamentu (pre izbora 2012. godine).

Iako se RECOM susreće sa izvesnim političkim protivljenjem, pokazao se kao jedina regionalna inicijativa o ratnoj prošlosti koja je dobila podršku na visokom nivou u zemljama i zajednicama bivše Jugoslavije. Činjenica da je cilj RECOM-a pronalaženje regionalne istine čini ga usaglašenim sa inicijativom da se osnuje regionalna inicijativa za reparaciju o kojoj će biti govora u drugom delu ovog izveštaja. Uprkos obećanju u vezi sa postizanjem pravog trenutka za sveobuhvatni pristup ratnoj prošlosti, svakako je važno podvući činjenicu da, uprkos značajne podrške koju je RECOM uspeo da pridobije, do sad nije osnovana Komisija za istinu.

- *Uspostavljanje Programa stambenog zbrinjavanja može da posluži kao primer budućih programa reparacije*

Primer regionalnih napora koji su rezultirali aktuelnim programom je "Sarajevski proces" čiji je cilj bio da se stambenog zbrine oko 74.000 izbeglica, interno raseljenih lica (IDPs) i povratnika u Bosnu, Hrvatsku, i Crnu Goru i Srbiju. Proces je započeo Sarajevskom deklaracijom 2005., podržanom od strane UNHCR-a kao i Evropske komisije i koji se završio zajedničkom Deklaracijom četiri države u novembru 2011. o saradnji u vezi sa neprekidnim problemom nasilnog iseljenja u regionu. Uspostavljanje Regionalnog programa stambenog zbrinjavanja je bio sastavni deo ove Deklaracije, koja je, zatim, praćena donorskom konferencijom u aprilu 2012. gde je skoro 500 miliona evra bilo donirano za stambeno zbrinjavanje ovih raseljenih populacija.

Iz perspektive budućih programa reparacije, Sarajevski proces je trasirao put kako sve zemlje mogu da se udruže u rešavanju problema ratnog nasledja. Po svom

potencijalu, ovaj proces pruža model koji bi mogao da se sledi u za uspostavljanju sveobuhvatne reparacije, naročito po pitanju međunarodnog i regionalnog učešća i podrške. Međunarodni sagovornici su, međutim, skrenuli pažnju da ovaj stepen spoljne finansijske podrške teško može da bude ponovljen, mada ovo, naravno, ne sprečava slične vrste političke pomoći za proces kao takav.

- *Porast regionalne saradnje u sudskim procesima za ratne zločine takodje je obećavajuće*

Sve veća regionalna saradnja u vezi sa sudskim gonjenjem onih odgovornih za ratne zločine kao i identifikacija nestalih lica su takodje pozitivni pomoci na kojima mogu da se grade regionalni razgovori o reparaciji. Izvestan broj sagovornika je naglasio pozitivnu ulogu koju ima želja za budućim evropskim integracijama, ukazujući na potencijalnu ulogu koju bi Evropska komisija i glavne članice Evropske unije mogle da odigraju podržavajući politički proces u vezi sa preostalim problemima reparacije žrtvama.

- *Strateške parnice za reparaciju su u porastu bez izgleda da se smanje sve dok sveobuhvatna inicijativa za reparaciju ne bude postavljena na svoje mesto*

Stalno odsustvo integrisanog programa reparacije koji bi vodila država je naterao izvestan broj nacionalnih i međunarodnih organizacija i udruženja žrtava da ubrzaju svoje pravne napore i da podnesu ili da podrže tužbe za reparaciju protiv zemalja umešanih u jugoslovenske ratove. Mnogi slučajevi su pokrenuti pred nacionalnim sudovima u regionu, Međunarodnim sudom za ljudska prava (ECtHR) i Komitetom za ljudska prava UN¹⁰.

Treba imati u vidu da su udruženja žrtava takodje podigla tužbe pred sudovima izvan regiona, u nekim slučajevima su optužnice čak podignute i protiv samih vlada, kao što je slučaj u Holandiji. Potencijalno, ovi slučajevi nameću značajnu finansijsku obavezu za umešane države. U BiH, na primer, članovi vlade su potpuno svesni mogućnosti da će morati da plate visoke odštete žrtvama, mada mere predostrožnosti još uvek nisu preduzete da se obezbedi mesto u nacionalnom budžetu za ove troškove. Mnogo sagovornika je takodje naglasilo da ovi slučajevi, a naročito oni ispred Međunarodnog suda za ljudska prava (ECtHR), takodje predstavljaju i političku odgovornost, pogotovo u svetlu želje svih zemalja da se na kraju priključe Evropskoj uniji (sa Hrvatskom koja postaje članica EU 01. jula) .

Udruženja žrtava, kao i nevladine organizacije uključene u ove slučajeve ukazale su da nameravaju da neće odsupiti od onih strateških parnica za reparaciju dok se

¹⁰BiH, na primer, ima trenutno 17 slučajeva koji čekaju pred ECtHR. Kršenja navedena u ovi slučajevima se kreću od stalnog nedostatka delotvornih istraga o nestalim licima, neosnovanom pritvoru pa do kršenja Člana 2 (pravo na život), člana 3 (zabrana mučenja i neljudskog ophodjenja) i člana 5 (prava na slobodu i sigurnost) Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR). Štaviše, odustvo pravnog leka ide do kršenja člana 13 (pravo na delotvornu pomoć Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR)). Podnosioci uglavnom traže od suda da im dodeli adekvatnu novčanu kompenzaciju kao bi pokrili i materijalnu i nematerijalnu štetu, kao dodatak ostalim vrstama pomoći.

zadovoljavajuće sveobuhvatno rešenje ne usvoji od strane relevantnih vlada. Primeri u drugim zemljama pokazuju da ova vrsta procesa može dugo da traje i na kraju natera države kojih se to tiče da uspostave program reparacije kako bi priveli kraju aktuelne procese. Jedan primer je proces reparacije za prinudni rad u II svetskom ratu, koji je trajao više od pet decenija i na kraju doveo da nemačka vlada i nemačka industrija osnuju Nemački program reparacije za prinudni rad 2000. godine. Slično tome, žrtve prinudnog iseljenja u Turskoj su, tokom godina, podneli stotine tužbi za reparaciju pred Medjunarodnim sudom za ljudska prava (ECtHR), sve dok turska vlada na kraju nije odlučila da osnuje široki program kompenzacije za ove žrtve i usvoji Zakon 5233¹¹

PALIĆ PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE:

Jurisdikcija Medjunarodnog suda za ljudska prava (ECtHR) nad slučajevima povezanim sa kršenjima prava za vreme rata

Neki (vladini) sagovornici su rekli IOM-u da nisu previše zabrinuti oko slučajeva koji čekaju na procesuiranje u Medjunarodnom sudu za ljudska prava (ECtHR) pošto su se kršenja prava tokom rata kojima se ovi slučajevi bave, svi desili pre nego što su zemlje bivše Jugoslavije ratifikovale Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Oni tvrde da, imajući u vidu ovu činjenicu, šanse su male za donošenje presuda Medjunarodnog suda za ljudska prava (ECtHR), da se isplate značajne sume za kompenzaciju. Prema odluci Medjunarodnog suda za ljudska prava (ECtHR) u slučaju Palić protiv BiH (15. Februara 2011.), se međutim, čini da je ovakva samouverenost neopravdana.

Slučaj se bavio nestankom supruga tužilje i neuspeha vlasti da istraži kako treba i obezbedi adekvatne informacije. Sud je presudio da on, uprkos dokazima BiH, zapravo ima privremenu jurisdikciju, da donese presudu o tužbi, pozivajući se na koncept "trajne situacije". Mada je nemoguće reći da li će sud uvek utvrditi jurisdikciju po ovom osnovu, ovaj slučaj jasno ukazuje da slučajevi kršenja prava tokom rata nisu po definiciji izvan okvira Medjunarodnog suda za ljudska prava (ECtHR).

ZAKLJUČCI

Konsultacije i istraživanje su doveli do zajedničkog zaključka da ni prošle ni aktuelne inicijative reparacije i pomoći žrtvama nisu odgovorile na zahteve i očekivanja onih koji su preživeli medjunarodne ratne zločine. Uprkos značajnim sredstvima koje su vlade potrošile na različite programe i šeme, njihova nedoslednost u kombinaciji sa njihovom manjkavošću značila je da reparacija žrtvama bude vidjena kao nešto što tek treba da se dogodi. Konsultacije su, takodje, jasno pokazale da to nije problem koji će nestati i da postoji jedan aktivan sektor civilnog društva koji će nastaviti da pravi različite strategije kako bi naterao vlade da delaju po ovom pitanju, uključujući strateške parnice pred domaćim, regionalnim i medjunarodnim sudovima. Mnogo sagovornika je našlo direktnu vezu između razvoja moderne demokratije u zemljama

¹¹ Zakon 5233 o nadoknadi štete koja je nastala usled terora i borbe protiv terorizma, jula 2004.

bivše Jugoslavije i potrebe da konačno pruže žrtvama reparaciju na koju imaju pravo. Usvajanje strategije adekvatne reparacije je ovde vidjena ne samo kao nešto što se odnosi na prošlost već nešto što je neophodno za prosperitetniju i mirniju budućnost.

2. Planovi za integrisanu reparaciju

Da li će ili neće inicijativa integrisane reparacije za žrtve međunarodnih zločina tokom rata u bivšoj Jugoslaviji ikad biti implementirana zavisi od više faktora koje je u celini teško predvideti ili proceniti. Dobro je, međutim, što se može izdvojiti izvestan broj interesnih grupa koje bi imale uticaj na uspeh bilo koje inicijative integrisanog programa. Ključni sagovornici su dole navedeni, imajući u vidu da je ovo nekako uprošćeno i da različite strukture koordinisanja treba imati u vidu.

- Žrtve, njihove porodice i udruženja koja ih predstavljaju (mada nisu sve žrtve članovi udruženja a neki članovi su neaktivni) uključujući i one izvan regiona.
- Nacionalne i međunarodne organizacije i druge organizacije civilnog društva koje često igraju ključnu ulogu u podršci žrtvama i njihovim slučajevima reparacije
- Nacionalni i lokalni politički akteri koji će morati da postignu politički dogovor o budućem načinu delovanja u cilju postizanja bilo kakvog programa reparacije
- Međunarodni i regionalni međuvladini akteri i zemlje koje mogu da odigraju ulogu (i pozitivnu i negativnu) u ohrabrenju i podršci lokalnim akterima da se udruže oko ove teme; i
- Široka javnost u različitim zemljama bivše Jugoslavije čiji interesi ili izostanak istog imao uticaj na to kako lokalni politički akteri vide program reparacije

Mada je to daleko izvan okvira ovog projekta, da se iscrpno procene sve tačke gledišta i stavova koje se tiču reparacije žrtava u okviru interesnih grupa pomenutih gore, konsultacije IOM-a i istraživanje omogućile su formulaciju seta opštih saznanja i zapazanja u vezi sa ovim.

Glavno opažanje 1: Udruženje žrtava i organizacije civilnog društva ne nameravaju da odustanu od političke borbe za reparaciju u skorije vreme

Kao što je već ukazano kada smo opisivali aktuelne inicijative u ovoj oblasti udruženja žrtava i nacionalne i međunarodne nevladine organizacije i druge organizacije civilnog društva nemaju nameru da prestanu sa delovanjem i zalaganjem za sveobuhvatnim rešenjem za reparaciju žrtvama. Mada ovo nije jedina stvar za koju se bore – oni takodje rade da povećaju kriminalno gonjenje počinitelaca međunarodnih zločina, utvrde istinu o ratnoj prošlosti i kršenja prava koja su se desila, da ojačaju napore lokalnog pomirenja, i završe i ubrzaju posao u vezi sa ostalim nestalim licima

– sagovornici ove dve grupe su bez razlike označile centralnim mestom reparacije žrtvama u njihovoj borbi za ratnu pravdu.

Brojne nevladine organizacije koje rade sa žrtvama i njihovim problemima čine značajan izvor iz kojeg bi mogao da se razvije budući program reparacije, kao inicijativa RECOM koja ukazuje na to do koje mere više organizacija može da se udruži u rešavanju ovog problema. Što se tiče njihovih stavova o tome šta bi trebalo uraditi da se premosti jaz po ovom pitanju, konsultacije sa IOM-om ukazuju da svaka organizacija ima različite nivoe i načine razumevanja reparacije, što može da se svede na sasvim različita shvatanja najboljeg putu za budućnost. Neprekidna i pojačana diskusija medju zainteresovanim stranama kako bi buduća inicijativa reparacije trebalo da izgleda, pomoći će da se poveća njihov politički uticaj na nacionalne, regionalne i međunarodne političke aktere takodje.

Konačno, malo se zna o stavovima i željama žrtava koje nisu povezane ni sa jednom organizacijom žrtava niti se bilo šta zna o njihovim potrebama i širem socio-ekonomskom profilu. Kao što je ranije raspravljalo, čak je i broj žrtava koje nisu povezane ni sa jednom organizacijom, teško odrediti. Jasno je da je svaki politički proces koji bi se pokrenuo u cilju uspostavljanja sveobuhvatne reparacije

Glavno opažanje 2: Stavovi o reparaciji žrtvama razlikuju se medju nacionalnim političkim akterima, ali čak i oni koji su za sveobuhvatnu inicijativu ne žele da preuzmu vodjstvo

Samo po sebi, činjenica je da nijedna od zemalja pokrivena ovim projektom do sad nije zauzela sistemski pristup reparaciji žrtvama ukazuje na ograničene sposobnosti i/ili volju nacionalnih političkih aktera da se pozabave ovim problemom. Medjutim, kao što je ukazano ne tako iscrpnim konsultacijama koje je IOM održao sa nacionalnim političkim akterima bilo bi pogrešno zaključiti da postoji potpuni nedostatak interesovanja ili želje da se posveti ovom premoštavanju ovog jaza. Slika je složenija, mada se čini istinitim da, bar na trenutak, nema političkog vodjstva u regionu koje bi preokrenulo brigu o reparaciji žrtvama u konkretnu strategiju.

Opazanja o svakoj pojedinačnoj državi u vezi sa lokalnim političkim akterima uključuju:

➤ BiH¹²

Preovladjujuće mišljenje medju interesnim grupama koje je IOM konsultovao je da trenutno ima malo ili nimalo političke volje i sposobnosti medju političkim partijama na vlasti na federalnom nivou koje bi se bavile reparacijom žrtvama na sveobuhvatni način. Navedeni razlozi su uključivali neprekidan politički ćorsokak kod svih problema u vezi sa ratnom prošlošću i onih koji nemaju veze sa ratom; nedostatak zajedničke vizije o budućnosti i svakako nasledja prošlosti; i mali udeo žrtava u celini na donošenje političkih odluka. Ovo preovladjujuće shvatanje je uvelikoj meri

¹²Treba napomenuti da, kao što se vidi u Aneksu 2, pozicija I broj vladinih aktera koje je IOM imao priliku da sretne, bitno se razlikovao od zemlje do zemlje, što naravno utiče na meru u kojoj oni mogu biti smatrani predstavnicima zvaničnog stava vlade I koliko njihovo mišljenje ukazuje koliko bi njihove vlade bile voljne da preduzmu konkretnu političku akciju u vezi sa reparacijom žrtvama.

potvrđeno na sastanku koje je IOM imao sa političkim akterima na nivou države, iako su se neki akteri na nivou entiteta činili više voljnim da razmotre delanje u ovoj oblasti.

➤ Hrvatska

Kancelarija hrvatskog predsednika je delovala pro-aktivno kada je kontaktirala IOM zahtevajući sastanak o problemu reparacije za žrtve u bivšoj Jugoslaviji. Iako je predsednik izrazio podršku trudu da se pronadje sistemsko rešenje u vezi sa reparacijom žrtvama u jugoslovenskim ratovima, on je takodje ukazao na teškoće koje bi verovatno nastupile pri postizanju političkog konsenzusa po ovom osetljivom pitanju. Pitanje političkog vodjstva koje bi učinilo početni korak u zbližavanju aktera je ostalo nerešeno. Mada su organizacije civilnog društva priznale važnu i pozitivnu ulogu koju predsednik ima kad govori o prošlim ratnim vremenima, oni su takodje ukazale da ostali politički akteri, unutar i izvan vlade, imaju malo odbojniji stav po tom pitanju. Oni su naročito naglasili stalnu osetljivost problema srpskih civilnih žrtava u Hrvatskoj i opiranje jer bi njihovo pravo na reparaciju verovatno pokrenulo više nacionalističkih i političkih aktera u zemlji.

➤ Srbija¹³

Akteri vlade sa kojima je IOM razgovarao, iskazali su svoju posvećenost regionalnoj saradnji kao i svoju spremnost da se pozabave problemom reparacije žrtvama. Medjutim, izrazili su brigu o predrasudama medju kod medjunarodne zajednice po ovom pitanju i potrebu da se osigura da se svi regionalni naponi za reparacijom ne pretvore u još jedan pokušaj da se samo Srbija okrivni za sve što se desilo. Takodje je naglašeno da bi bilo koja politička inicijativa u smeru regionalnog rešenja zahtevala dalje konsultacije unutar vlade da bi se došlo konačna politička pozicija Srbije po ovom pitanju.

Akteri organizacija civilnog društva su naglasili da problem reparacije ostaje politički obojen i analitičan a delovi javnog mnjenja ostaju rezervisani u vezi sa celokupnim procesom tranzicione pravde na teritoriji bivše Jugoslavije. Ovo je, delimično, zbog ispolitizovanog vidjenja procesa pred Haškim tribunalom (ICTY) ali, takodje, i zbog činjenice da Srbija i dalje prima veliki broj srpskih izbeglica iz Hrvatske i interno raseljenih lica sa Kosova/UNSC 1244. Na kraju, problemi u vezi sa statusom Kosova/UNSC 1244 su takodje pomenuti kao doprinos uzdržanosti koju delovi srpske javnosti i političari osećaju prema sistematičnijem angažovanju na problemu reparacije i kompenzacije žrtvama.

➤ Kosovo/UNSC 1244¹⁴

Sagovornici su ukazali da pitanje reparacije nije bilo na dnevnom redu, ni vlade ni organizacija civilnog društva, ali da je nedavno ovaj problem dobio na značaju. Oni su

¹³Konsultacije sa akterima srpske vlade su se desile pre odluke Medjunarodnog suda za ratne zločine (ICTY), prve u vezi sa Antom Gotovinom I Mladenom Markačom I druga u vezi sa Ramušem Haradinajem, Idrizom Balajem I Lahijem Brahimajem, obe odluke su donete tokom novembra 2012. Verovatno bi odgovor bio sasvim drugačiji, da su se razgovori desili posle ovih presuda koje su, tačno ili ne, prikazane od strane mnogih političkih aktera kao još jedan znak da su srpske žrtve rata manje važne od ostalih.

¹⁴Ovaj naziv je, bez prejudiciranja odredjivanja konačnog statusa.

naveli mnogo primera političke volje da se bavi ovim problemom, uključujući i osnivanje Kosovskog instituta za ratne zločine, sa mandatom da započne inicijativu traženja istine i sakupi podatke u vezi sa ovim, i organizaciju raznih konsultacija i radionica na ovu temu, na primer od strane Ministarstva pravde. Svi sagovornici su se, međutim, složili da bi nerešen status Kosova/UNSC 1244 učinio usvajanje prave strategije reparacije žrtvama kosovskog rata teško ostvarljivom.

➤ Crna Gora

Broj žrtava koje vode poreklo ili su trenutno nastanjene u Crnoj Gori je relativno mali u poredjenju sa ostalim zemljama u regionu. Problem ratnih zločina i kompenzaciji za kršenje ljudskih prava tokom jugoslovenskih sukoba je najistaknutije u nekoliko sudskih procesa, gde predstavnici žrtava kojima je uskraćeno bezbedno boravište i koji su deportovani nazad u BiH, a zatim ubijeni ili zarobljeni, tuže državu Crnu Goru i zahtevaju nadoknadu. Prema konsultacijama koje je sproveo IOM čini se da su ishodi ovih procesa izmešani i što se tiče presude i što se tiče pravosnažnosti. Istovremeno treba naglasiti da je vlada Crne Gore izrazila svoju čvrstu i dugoročnu strategiju i posvećenost svim vrstama regionalne saradnje, uključujući i mogućnost regionalnog mehanizma sveobuhvatne reparacije.

Sve u svemu, ova različita zapažanja nagoveštavaju da će biti potreban značajan politički savetodavni posao sa lokalnim političkim akterima koji se trude da preduzmu neophodne korake kako bi uspostavili inicijativu sveobuhvatne pomoći. Skoro bez razlike sagovornici IOM-a su se složili da čak i oni politički akteri koji su voljni da se pozabave jazom medju žrtvama, čekaju druge da započnu taj proces. Mnogo je sagovornika, međutim, ostalo pri tome da ako bi ugledan međunarodni ili regionalni akter u koga sve žrtve imaju poverenja podneo takvu inicijativu, šanse za uspeh bi bile velike. Aktuelan proces evropskih integracija je često vidjen kao jedinstvena prilika da se ovaj problem pogura, mada su neki izrazili svoje razočaranje ograničenom pažnjom koju je Evropska komisija posvetila ovom problemu do sad.

Globalna ekonomska kriza: još jedan dodatni otežavajući faktor

Globalna ekonomska kriza je naročito pogodila zemlje zapadnog Balkana. Sve zemlje se bore sa padom ekonomije i velikom nezaposlenošću usled visokog nivo javnog duga i značajnih fiskalnih deficita. Međunarodni zajmodavci, kao što su Svetska Međunarodni monetarni fond (IMF) su izvršile značajan pritisak da smanje javnu potrošnju i naročito veoma značajne programe socijalne pomoći što čini veliki deo javne potrošnje. Što se tiče isplata u vezi sa ratom socijalni nemir je takodje bio izazvan predloženim smanjenjima isplata veteranima i u Federaciji BiH i Republici Srpskoj. Jasno, ovo nije okruženje koje može da priušti nova opterećenja državnog budžeta. Ova fiskalna rasprava je pomenuta od strane vladinih sagovornika kao prepreka inicijativi sveobuhvatne reparacije i jasno je da bi budući program reparacije morao da se integriše sa fiskalnom stvarnošću u krizom pogodjenih zemljama. (Skoro sigurno isključujući mogućnost isplate velikih suma finansijske kompenzacije svim žrtvama).

Glavno zapažanje 3: Medjunarodni regionalni medjuvladini i vladini akteri su bili aktivni u ovoj oblasti i mogu da pruže važnu političku podršku.

Postoje brojni medjunarodni regionalni medjuvladini akteri aktivni u bivšoj Jugoslaviji, zajedno sa onim zemljama koje pružaju bilo finansijsku bilo političku podršku zemljama bivše Jugoslavije, kao što je to po pitanju njihovih koraka prema članstvu u Evropskoj uniji. Prethodna kategorija uključuje UN agencije kao što su UNFPA; UNDP; UNWomen i UNHCR; Svetska banka; IOM; OSCE i, naravno Evropska Unija. Osim država članica Evropske unije (uključujući i Finsku koja je finansirala ovaj izveštaj), druge zemlje koje igraju značajnu ulogu u bivšoj Jugoslaviji su Norveška, Švajcarska i SAD. Ovi različiti akteri su uključeni u mnogo oblasti i ne dele uvek iste prioritete i usredsredjenost.

Što se tiče reparacije za žrtve, izvestan broj UN agencija je obezbedjivao tehničku pomoć različitim inicijativama tranzicione pravde (kao što je UNDP u okviru strategije nacionalne tranzicione pravde i OSCE u nacionalnim kriminalnim procesima u vezi sa ratnim zločinima) i organizacije civilnog društva koje su radile u ovoj oblasti. Oni su se takodje uključili u političko savetovanje (kao što je slučaj sa UNHCR-om u programu regionalnog stambenog zbrinjavanja) i implementirali izvesne inicijative za pomoć žrtvama zajedno sa lokalnim akterima (na primer, IOM trenutno radi sa lokalnim nevladinim sektorom u BiH, Bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji i Srbiji na obezbedjivanju pomoći preživelim Romima žrtvama holokausta u zemljama bivše Jugoslavije). U ovakvoj kombinaciji, tehničko iskustvo i stručnost mogu biti traženi ako i kada lokalni akteri odluče da pokrenu inicijativu integrisane reparacije.

Mada ima nekih važnih tehničkih poslova koji mogu biti uradjeni u kratkom roku, kao što će kasnije biti pomenuto u ovom izveštaju, postoji takodje potreba za političkom podrškom medjunarodnih i regionalnih aktera da započnu politički proces ka inicijativi integrisane reparacije. Regionalni program stambenog zbrinjavanja je skoriji primer onoga što takva podrška može da postigne. Iz ograničenih konsultacija koje je IOM imao sa ovim akterima, medjutim, problem reparacije trenutno nije medju prioritetima u regionu. Više nego što je to rezultat svesne strategije da se izbegne suočavanje sa reparacijom, čini se da je ovo rezultat mnogo prioriteta koji postoje u regionu i čini se da sigurno postoji otvorenost da se priča o povećanju prioriteta koji treba dati ovom problemu. Dati su predlozi da se organizuje sastanak na visokom nivou sa izabranim akterima koji bi diskutovali mogućnosti ujedinjene podrške inicijativi sveobuhvatne reparacije.

Mogućnost da Haški tribunal (ICTY) preduzme dalje inicijative sledeći ovu studiju pokrenulo je mnogo različitih stavova medju lokalnim akterima, uglavnom zavisnih od njihovog stava prema radu Haškog tribunala (ICTY). Mnogi sagovornici su izrazili brigu da, imajući u vidu, kontroverze u vezi sa serijom nedavnih presuda, umešanost Haškog tribunala (ICTY) u problem reparacije (na primer kao organizator razgovora lokalnih aktera gde bi razgovarali o budućim planovima) bi rizikovala dalju politizaciju slučaja i učinila bi dostizanje konsenzusa komplikovanijim i težim.

Glavno zapažanje 4: Stav mnogih udruženja je da javno mnjenje pokazuje malo interesovanja za njihove nadaće ali je potrebno više informacija

U okviru projekta IOM nije sprovodio nikakva istraživanja o stavovima javnog mnjenja u vezi sa reparacijom ili potrebe dodatnih mera tranzicione pravde u vezi sa ratnim nasledjem. To pitanje se pojavilo tokom konsultacija sa udruženjima žrtava tokom kojih su se predstavnici često žalili na nezainteresovanost medju širom populacijom za pitanja koja su oni pokušavali da pokrenu. Često je pominjano da ova (stvarna ili prepoznata) nezainteresovanost doprinela je osećanju odbacivanja i stalne marginalizacije medju mnogim žrtvama. Ciljna istraživanja bi bila korisna da pojasne različita gledišta koja postoje medju javnim mnjenjima u svakoj od republika bivše Jugoslavije po ovom pitanju.

Svi sagovornici su se složili, medjutim, da bi bilo najznačajnije obezbediti da integralna inicijativa reparacije žrtvama medjunarodnih zločina počinjenih tokom jugoslovenskih ratova da budu dobro shvaćeni i poznati javnom mnjenju. Štaviše, takodje su se složili, da bi proces postajanja programa reparacije trebalo da bude javni proces sa posebnim naporima preduzetim da se dozvoli veće učešće javnosti nego što je to slučaj sa običnim zakonima.

ZAKLJUČNA ZAPAŽANJA

Postoji mnogo aktera koji rade na (i/ili u korist) sveobuhvatnije inicijative reparacije, mada bi više moglo da se uradi da bi se ohrabрили ti akteri da se udruže i stvore zajedničku strategiju oko konkretnih predloga za pokretanje ovog problema. Mada je situacija različita u svim zemljama, moguće, sa najvećim izazovom da se prevazidje široki politički ćorsokak u BiH, nijedna zemlja trenutno nije blizu političke odluke o problemu reparacije. Čini se da je problem više stvar nedostatka političke inicijative nego protivljenja bavljenju jazom reparacije kao takve. U tom smislu, medjunarodni i regionalni (medju) vladini akteri bi mogli da odigraju značajnu ulogu, na primer, sazivanjem različitih zemalja i obezbedjivanjem razgovora na visokom nivou o tome šta treba uraditi po pitanju neostvarenih prava žrtava jugoslovenskih ratova na reparaciju. U idealnim okolnostima, ovo bi uradilo više aktera zajedno – što bi zahtevalo razvoj zajedničke strategije medju onim regionalnim i/ili medjunarodnim akterima – ali bi, takodje, samo jedan akter mogao da postigne dovoljan zamah da pokrene problem reparacije u regionu.

II DEO U SUSRET INTEGRISANOM PROGRAMU REPARACIJE: ODLUKE

Drugi deo izveštaja se sastoji iz brojnih **odluke**, odnosno, kritičkih tema i problema koje treba da razmotre strateški interesne strane i da donesu odluke tokom procesa uspostavljanja programa reparacije u vezi sa jugoslovenskim ratovima. Nadamo se da će ovakva struktura biti od pomoći na više načina.

- Da podrži udruženja žrtava i organizacija civilnog društva tako što će utvrditi probleme oko kojih bi konsenzus olakšao posredništvo u programu reparacije sa različitim vladama i relevantnim regionalnim i međunarodnim akterima.
- Da omogući strateškim partnerima i političkim akterima da dobiju sveobuhvatan pregled onoga što bi program reparacije sadržao iz tehničke perspektive, i o kojim problemima bi trebalo da zauzmu stav; i
- Da obezbedi konkretnu “ček listu” za eventualni politički proces o problemima koje treba rešiti u okviru u okviru uspostavljanja programa sveobuhvatne reparacije.
- Za neke odluke, izveštaj uključuje preporučeni put napretka, zasnovanog na analizi dokumentacije, konsultacijama i iskustvima sa reparacijom drugih zemalja. Nije namera da se predstavi kao protežiranje nekih institucija od strane IOM-a, već prikazuje kako bi izgledalo najbolje rešenje u lokalnom kontekstu. Donosioci odluka su, naravno, jedini koji mogu da odluče da li je to ovde slučaj.

Odluka 1: Jedinstvena regionalna inicijativa za reparaciju ili više nacionalnih inicijativa?

Postoje dve opcije za budući program reparacije za žrtve rata.

- Nekoliko nacionalnih inicijativa koje pružaju reparaciju žrtvama koje pripadaju nacionalnosti tih zemalja i/ili su privremeno naseljeni na njihovim teritorijama; ili
- Regionalna inicijativa reparacije, gde bi se države koje su time pogodjene udružile i razvile program koji bi pokrio sve žrtve kršenja ljudskih prava tokom jugoslovenskih ratova.

Donošenje odluke o ovom ključnom pitanju treba da bude ostvarena kroz inkluzivni politički proces koji takodje sadrži stvarni podsticaj žrtvama da iskažu svoje mišljenje i prioritete¹⁵

Na osnovu sledećih zapažanja tokom konsultacija od strane IOM-a, međutim, čini se

¹⁵Za dalje informacije pogledajte stranu 44.

da **regionalna inicijativa reparacije ima više smisla** u kontekstu bivše Jugoslavije:

- Zločini i ratovi tokom kojih su oni počinjeni su regionalne prirode, što uključuje skoro sve zemlje bivše Jugoslavije;
- Postoji potreba da se izbegne različiti tretman žrtava koje su doživele slične zločine tokom istog konflikta, pošto bi ovo verovatno povisilo etničku polarizaciju;
- Žrtve ne žive više na teritoriji države gde su se zločini nad njima desili, i suočavaju se sa teškoćama u pristupu nacionalnoj inicijativi u drugoj zemlji;
- Postoji potreba da se osigura da buduće inicijative reparacije uključuju snažan formalni element priznanja koji prevazilazi granice priznavanje samo “sopstvenih žrtava” neke zajednice ili zemlje;
- Važno je osigurati da inicijativa reparacije pozitivno utiče i na nacionalno i na regionalno pomirenje, posebno u svetlu aktuelnih evropskih integracija;
- Konačno, podrška međunarodne zajednice (ako je ima) čini se verovatnijom u budućnosti u slučaju regionalnog pristupa, pre nego u slučaju višestrukih nacionalnih pristupa.

Regionalni pristup reparaciji žrtvama bio bi paralelan sa unapredjenom regionalnom saradnjom u vezi sa nasledjem ratne prošlosti, pogotovo u oblastima kriminalnih procesa pred domaćim sudovima i trajnim rešenjima za preostale interno raseljena lica i izbeglica. Mnogi sagovornici su ukazali da je ova poboljšana saradnja direktno povezana sa aktuelnim procesom evropskih integracija, i da bi takodje inicijativa reparacije potencijalno mogla da ima koristi iz ovog „sporazuma“. Ovakav pristup, naravno, ne oslobadja pojedinačne državne odgovornosti da obezbeve reparaciju žrtvama. Svakako, i to treba eksplicitno ukazati u osnivačkom dokumentu programa reparacije, regionalni, sveobuhvatni program reparacije bi mogao da bude način na koji države učesnice poštuju zakonske obaveze koju svaka od njih ima u ovom slučaju.

Preostali deo ovog izveštaja će krenuti od stanovišta da će lokalni akteri odabrati jedan regionalni program regionalne reparacije pre nego različite nacionalne programe. U slučaju da ovo ne bude izabrani put razvoja od strane lokalnih koordinatora, onda će naredne odluke još uvek biti važeće. Jednostavno, potrebno je posmatrati ih odvojeno, u pojedinačnom nacionalnom kontekstu.

Odluka 2: Ko su žrtve koje bi trebalo da budu uključene u inicijativu reparacije?

Odluka o definisanju žrtava koje će biti uključene u inicijativu sveobuhvatne reparacije je očigledno ključan i za uspeh i za uticaj koji bi takva inicijativa imala. Konsultacije održane u okviru ovog projekta nagoveštavaju da ne bi trebalo da bude previše teško postići široki politički konsenzus o odgovarajućoj definiciji žrtava i da grube konture ovakve definicije nisu predmet rasprave.

Za proces donošenja odluka korisno je razlikovati sledeće teme: a) suštinska definicija; b) specifični zločini koji bi mogli biti nabrojani u osnivačkom dokumentu programa reparacije; c) geografski i vremenski okvir ovakvog programa; d) do koje mere bi rođjaci i članovi porodice žrtava mogli da imaju koristi od inicijative reparacije; e) ostali problemi u vezi sa definicijom žrtava koji bi, u najboljem slučaju mogli biti razrešeni u osnivačkom dokumentu programa reparacije.

(a) Suštinska definicija žrtava

Osnovni principi prava na pomoć i reparaciju UN pružaju dobru polaznu tačku i za političke diskusije i za eventualni osnivački dokument koji će odrediti okvir programa reparacije. Ovi principi definišu žrtve kao:

„Osobe koje su kolektivno pretrpele štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili krupna kršenja njihovih osnovnih ljudskih prava, kroz činjenja ili nečinjenja koja čine krupna kršenja međunarodnih zakona o ljudskim pravima ili ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava.“

Definicija pokriva žrtve svih međunarodnih zločina koja su pod okriljem Haškog tribunala (ICTY), to jest, ozbiljna kršenja Ženevske konvencije iz 1949. godine (Član 2. Statuta ICTY), kršenja zakona ili običaja rata (Član 3 Statuta ICTY), genocid (Član 4. Statuta ICTY) i zločini protiv čovečnosti (Član 4 Statuta ICTY). Upotreba ove definicije u skladu je sa onim što prevladjuje u nacionalnim pravnim sistemima umešanih zemalja.

U svetlu aktuelne prakse i diskusija tokom konsultacija, vredni napomenuti:

- **Program reparacije zasnovan na osnovnim principima UN ne bi pravio razliku između civilnih i necivilnih žrtava kao takvih.**

U zavisnosti od toga koliko je neka osoba propatila usled krupnih kršenja međunarodnih zakona o ljudskim pravima i/ili ozbiljnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava, on ili ona bi se smatrali žrtvom u okviru programa. Pitanje oko toga je kako se baviti ranijim ostvarenim nadoknadama, kao što su programi za veterane, najbolje rešeno odvojenim slučajem koji nema uticija na to da li će ili neće neko biti prepoznat kao žrtva u programu reparacije.

- **Takvi programi reparacije ne bi pokrili sve žrtve rata, to jest, sve ljude koji su ubijeni, ranjeni ili na drugi način povredjeni tokom jugoslovenskih konflikata.**

Ovaj bi se program radije fokusirao na one ljude unutar ove grupe koji su pretrpeli štetu tokom ovih konflikata kao posledicu krupnih kršenja međunarodnog zakona o ljudskim pravima i/ili ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Isto tako, takav program reparacije bi pokrio samo bivše vojnike koji su pretrpeli štetu tokom konflikta u toj meri da je ova šteta nastala usled kršenja pokrivenih ovim programom – isključujući, na primer, štetu zadobijenu u „običnoj vojnoj borbi“.

(b) Nabranje i definisanje određenih zločina

Izvan široke definicije žrtava iznete ranije, najbolje bi bilo kad bi osnivački dokument za program reparacije uključivao određenu listu zločina i kršenja zakona/prava pokrivenih programom. Polazna tačka diskusije po ovom pitanju bio bi Statut Haškog tribunala (ICTY) i zločini koje on sadrži, a u isto vreme uzeti u obzir sledeća zapažanja:

- Simbolično značenje koje može da ima pominjanja pojedinih zločina u osnivačkom dokumentu, kao što je naglašavanje najzastupljenijih zločina ili zločina koje je privuklo malo pažnje u javnim raspravama;
- Potreba da se obezbedi da zločini programom reparacije budu formulisani na takav način da budu što je moguće bliže preživljenom iskustvu žrtava i, kao takvi, „prepoznatljivi“ tim žrtvama; i
- Potreba da se izbegnu suviše strogo definisane kategorija zločina koje bi bespotrebno usporile donošenje presude ili, što je još gore, rezultiralo izopštavanjem žrtava na osnovu pravnih regulativa.

Na osnovu konsultacija sa IOM-om, sledeća privremena lista zločina koji bi trebalo da budu eksplicitno pomenuti i definisani u osnivačkom dokumentu programa reparacije bi mogla da uključuje:

- **Seksualno nasilje tokom rata**

Udruženja žrtava su često pominjala da, uprkos njegovoj dokumentovanoj zastupljenosti tokom jugoslovenskih ratova, seksualno nasilje, iako često, je i dalje minimizirano i ignorisano u političkim raspravama o ratnoj prošlosti. Žrtve, a često i njihova deca, kako se navodi, bivali su izopšteni iz društvenog života, a njihova situacija se pogoršavala sa opštom klimom u kojoj je čak seksualno nasilje i izvan rata često ignorisalo ili nipodaštavano.

- **Zatočenja u kampovima i okruženjima slična njima**

Zatočenje u kampovima i okruženjima slična njima, su još jedna tužna slika jugoslovenskih ratova, kao što je ustanovljeno kroz različite presude Haškog tribunala (ICTY). Uslovi su često bili ekstremno surovi, sa dokazanim slučajevima maltretiranja, mučenja, seksualnog nasilja i namernog uskraćivanja hrane i medicinske nege. Neki krugovi i dalje negiraju da se ova vrsta prinudnog pritvora ikada desila, a malo žrtava je, kako se navodi, primilo ikakvu reparaciju za svoje nedaće tokom rata.

- **Mučenje**

Mučenje je zločin na koje su neka udruženja žrtava istakla kao “zaboravljen zločin”; žrtve se i dalje bore makar za najosnovnije formalno priznanje.

- **Prisilno iseljenje**

Prisilno iseljenje kao sredstvo “etničkog čišćenje” bilo je jedno od najtipičnijih zločina jugoslovenskih ratova, koji je pogodio stotine hiljada ljudi. Opšte mišljenje da se najvažnijim štetnim efektima prisilnog iseljenja najviše bavilo (skorije, kroz već

pomenuti regionalni program stambenog zbrinjavanja), ne bi, međutim, trebalo da isključi formalno priznanje njegovih žrtava u budućem osnivačkom dokumentu programa reparacije.

➤ **Nasilni nestanci**

Mada je učinjen važan napredak, posebno pod uticajem Medjunarodne komisije za nestala lica (ICMP), registar nestalih lica ostaje ozbiljna briga u bivšoj Jugoslaviji. Brojke se donekle razlikuju, u zavisnosti od izvora, ali procenjeno je da je oko 14.000 od 40.000 osoba koje su nestale tokom jugoslovenskih ratova, ostalo neregistrovano do danas, što utiče na živote drugih 200.000 ljudi koji još uvek traže članove svojih porodica. Tabela ispod pokazuje ukupne brojke i brojke po državama.

Nezavedene/nestale osobe u bivšoj Jugoslaviji	
Osobe koje su nestale tokom jugoslovenskih ratova	
Ukupno	40000
Bosna I Hercegovina	30000
Hrvatska	5500
Kosovo/UNSC 1244	4400
Makedonija	23
Osobe koje još uvek nisu pronadjene ili koje nisu zavedene do danas	
Ukupno	14000
Bosna I Hercegovina	10000
Hrvatska	2000
Kosovo/UNSC 1244	1900
Makedonija	13

Izvor: ICMP, "Southeast Europe," <http://www.ic-mp.org/icmp-worldwide/southeast-europe/> (prikupljeno 2. Novembra 2012).

➤ **Prinudna mobilizacija**

Ova kategorija je specifična za Srbiju. Kako se navodi, postoji sve veći broj ljudi koji istupaju i tvrde da su bili prisilno regrutovani u regularne i paravojne oružane snage i da su bili naterani da se uključe u borbu ili pozadinske operacije. Po mišljenju nekih sagovornika, činjenica da je ovo malo poznat zločin je razlog da se eksplicitno pomene u osnivačkom dokumentu programa reparacije.

(c) Geografski i vremenski okvir

Osnivački dokument bi takodje trebalo da odredi geografski i vremenski okvir za program reparacije. Ovo verovatno neće biti mnogo kontroverzno, a treba slediti

sledeća pravila u vezi sa tim:

- Teritorijalni okvir programa bi mogao, slično jurisdikciji Haškog tribunala (ICTY) da bude ograničen na zločine i kršenja koja su se desila na teritoriji bivše Jugoslavije.
- Za vremensku jurisdikciju, postoje dve osnovne opcije:
 - Usvojiti kratku definiciju kojoj bi Statut Haškog tribunala (ICTY) bio polazna tačka i koji bi se odnosio na zločine i kršenja prava počinjenih posle 1991. godine koji bi ušli u okvir programa reparacije. U zavisnosti od toga kakve bi bile definicije zločina i kršenja prava, ovo bi moglo, međutim, da dovede do prihvatanja reparacije i izvan okvira rata.
 - Usvojiti detaljniju definiciju koja će se odnositi na početak i kraj određenih sukoba koji su doveli do jugoslovenskih ratova, pod uslovom da su naponi učinjeni da bi se obezbedilo da vremenski okvir bude dovoljno širok da uključi sva kršenja prava koja su se dogodila.

Datumi bi mogli biti: 1991. – 1995. za sukobe u Hrvatskoj; Jun – Jul 1992. za Sloveniju; 1992. – 1995. za Bosnu i Hercegovinu; 1998. – 1999. za sukob u Srbiji/Kosovu; i januar – avgust 2001. u Bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji.

Odluka 3: Sadržaj reparacija i ciljevi programa reparacije

Zajedničko razumevanje medju što je više interesnih strana, šta je tačno reparacija i koje ciljeve programi reparacije treba da postignu teži da postane važan uslov uspeha za ovakav program. Bez toga, rizik da važni činoci vide program kao neuspeh ili neispunjena obećanja je znatno povećan. U kontekstu bivše Jugoslavije, tako zajedničko razumevanje tek treba da bude formirano; i nivo znanja i razumevanja reparacije, kao i stavovi i mišljenja o ciljevima eventualnog programa razlikuju se u velikoj meri medju interesnim grupama.

Sledeći deo predstavlja neka osnovna mišljenja u vezi sa sadržajem reparacija i ciljevima kojima program reparacije treba da teži.

a) Reparacije u pravnom kontekstu i reparacije kao integrisana strategija

Što se tiče vrsta reparacije, koju bi regionalni program reparacije mogao da sledi, korisno je napraviti razliku izmedju reparacija u pravnom kontekstu i reparacija kao dela nacionalne, ili u ovom slučaju, regionalne državne politike.

Uopšteno, **reparacije u pravnom kontekstu** imaju sledeće karakteristike:

- Žrtve moraju da podnesu zahtev preko redovnog sudskog sistema, ili u okviru krivičnog sudjenja ili kao odvojenu građansku parnicu;

- O ovim reparacijama se odlučuje unutar krivičnih i civilnih pravnih regulativa i procedura, uključujući i one vezane za standarde dokazivanja i često zahtevaju značajno učešće žrtava I/ili njihovih pravnih zastupnika;
- Opšti cilj sudske reparacije je često “integralna restitucija”, to jest, vraćanje žrtava u situacije u kojima su bile pre kršanja njihovih prava. To biva postignuto “potiranjem” štete, ili ukoliko je to nemoguće, obezbeđujući kompenzaciju za sve oblike materijalne i fizičke štete nanete žrtvama;
- Stoga, sudske reparacije teže da budu “usredsredjene na štetu”, odnosno stepen i vrsta dobijene reparacije će zavisiti od stepena i vrste pretrpljene štete;
- Metodološki, sudske reparacije zahtevaju identifikovanje, procenu i dokaz specifične štete koju je svaka žrtva pretrpela; i
- Mada, po nacionalnim zakonima, nisu uvek jedina opcija, sudske reparacije se često povezuju sa finansijskom nadoknadom.

Može se smatrati da **reparacija kao integrisana strategija** ima sledeće karakteristike:

- U kontekstu integrisane strategije reparacije, žrtve obično mogu da pristupe reparaciji kroz process usmeren na žrtvu izvan redovnog sudskog sistema koji je dostupan svima bez pravnih zastupnika i to je po prirodi administrativno;
- Opšti cilj reparacije ovde je praktično shvaćen kao pružanje benefita direktno žrtvama vezano za određene vrste kršenja prava, kao deo šire inicijative tranzicione pravde;
- Reparacije u ovom kontekstu su shvaćene kao “usmerene ka kršenju prava” u smislu da nivo i vrsta dodeljene reparacije zavisi od vrste kršenja prava koje je žrtva preživela, to jest, sve žrtve koje su preživele isto kršenje prava mogu da prime iste benefite;
- Reparacije usmerene ka vrsti zločina ne zahtevaju detaljne istrage o individualnoj šteti i, takodje, ne zahtevaju da žrtve pruže brojne dokaze o šteti koju su pretrpeli. Pravila dokazivanja mogu biti fleksibilnija i razvile su se mnoge tehnike u oblasti administrativne reparacije koje dozvoljavaju čvrste odluke o pogodnosti čak i kada žrtve ne poseduju značajan formalni dokaz.
- Simbolični deo prepoznavanja onoga što se desilo žrtvi i ponovnog priznanja njegovog ili njenog statusa državljanina je integralni i važan deo reparacije u ovom smislu;
- Raspon materijalnih koristi koji mogu biti ponudjeni žrtvama je širok i može biti prekrajan u skladu sa njihovim potrebama i/ili prioritetima; I
- Za pojedinačne žrtve, ostvarivanje materijalne koristi je uglavnom manje vrednosti nego reparacije koje se ostvaruju kroz sudske reparacije.

U kontekstu bivše Jugoslavije, sledeći set elemenata se čini prikladnim da bi se

zastupao drugi koncept reparacija:

- Verovatni obim populacije žrtava koji bi program inicijative reparacija mogao da obuhvati, u kombinaciji sa hitnošću pružanja reparacija starijoj populaciji žrtava i žrtvama koje već dugo čekaju na reparaciju;
- Visok nivo ranjivosti medju populacijom žrtava, koje zahtevaju lak pristup i brže procedure u pružanju reparacije I procese koji ne zahtevaju mnogo od samih žrtava;
- Nedostatak formalnih, pojedinačnih pravnih dokaza, posebno ali ne isključivo medju onima koji nisu (još) doživeli procesuiranje i presudu počiniocima međunarodnih zločina izvršenih nad njima;
- Obilje dostupnih opštih informacija o kršenjima prava koja su se desila tokom jugoslovenskih ratova, koje bi moglo biti iskorišćeno u odsustvu pojedinačnih dokaza, ako bi se primenila fleksibilna pravila;
- Složena i dugotrajna priroda procesa utvrdjivanja štete svakoj pojedinačnoj žrtvi, i psihološko i fizičko breme koje takav proces nameće žrtvama;
- Ograničena finansijska sredstva, koja čine skoro nemogućim zamisliti inicijativu koja pokriva sve žrtve i pruža punu restituciju ovim žrtvama; I
- Uštede koje bi bile postignute iz laganih administrativnih procesa nego iz mnogo težih sudskih ili kvazi sudskih procesa.

b) Ciljevi programa reparacija

Programi reparacije mogu težiti svim ili nekim od sledećih ciljeva (uz razumevanje da bi o tome, kako program reparacije treba da bude organizovan i implementiran, trebalo da budu obaveštavani iz ciljeva koje interesne strane smatraju važnima);

- *Pružiti restorativnu pravdu žrtvama ispunjavanjem njihovih prava na pomoć za kršenja prava koja su pretrpeli;*

Vidjenja i stavovi žrtava pružaju ključno merilo po ovom pitanju. Dostizanje restorativne pravde, suštinski zavisi od toga da veliki broj žrtava vidi program reparacije i proces koji vodi do njega kao istinski usredsredjen na žrtve; pošten; transparentan; i dovoljan, to jest, u skladu sa onim što oni smatraju da legitimno mogu da očekuju od države i šireg društva. Bez takvog vidjenja, malo je verovatno da bi ovakav program reparacije dostigao istinsku restorativnu pravdu, čak i kada bi nadoknade bili značajne.

- *Unaprediti živote žrtava; posvetiti se njihovoj sadašnjoj ranjivosti; i podržati ih u korišćenju svojih sposobnosti da izgrade bolju budućnost za sebe I svoju familiju*

Ovaj napredni, materijalni aspekt reparacija može naročito biti značajan u kontekstima poput bivše Jugoslavije, gde jedan značajan broj žrtava i dalje se suočava sa nedaćama u svakodnevnom životu i bore se da zadovolje svoje osnovne potrebe. Postignuće ovog cilja je povezano sa vrstom benefita koji program pruža, koje treba

da bude prilagodjeno posebnim potrebama i ranjivostima žrtava, ako je moguće u kombinaciji sa težnjom da se ostvare ciljevi šireg socio-ekonomskog razvoja.

➤ *Doprineti utvrđivanju i prepoznavanju istine o kršenju prava tokom rata*

Mada program reparacija zahteva informacije kršenjima prava tokom rata da bi se identifikovali verodostojni zahtevi za reparaciju i prepoznao status žrtava, on takodje može da doprinese gradjenju istorijske istine o zločinima tokom rata. U kontekstu kao što je bivša Jugoslavija, gde još uvek nije desila integrisana inicijativa za traganjem za istinom, takav cilj bi bio ključan. Stoga je lako zamisliti kao bi regionalni program reparacije mogao da funkcioniše paralelno sa regionalnom komisijom za utvrđivanje istine, kao što je RECOM zahtevao.

➤ *Ponovo uspostaviti poverenje izmedju žrtava I države*

Potvrdom da žrtve imaju prava koja treba da budu (i biće) poštovana i zaštićena od strane države, program reparacije može na taj način obnoviti ili unaprediti poverenje izmedju države i žrtava. Ovaj cilj, kao što je pomenuto nekoliko puta tokom konsultacija sa IOM-om, je naročito relevantan u kontekstu bivše Jugoslavije po pitanju osećaja napuštenosti medju žrtvama i još većeg razočarenja u posleratne institucionalne mere. Zastupnici manjina se takodje dotiču pozitivnog uticaja koji bi inkluzivni program reparacije mogao da ima uz povećani nivo poverenja koje manjine imaju prema državi.

➤ *Doprineti širem društvenom pomirenju¹⁶*

Program reparacije koji ima široku političku podršku može da doprinese širem društvenom pomirenju, mada uticaj ovakve vrste programa je teško izmeriti. Tokom proteklih godina, kao što je puno puta zabeleženo i potvrđeno konsultacijama IOM-a, da do pomirenja još uvek nije došlo. Mnogi sagovornici ostaju pri tome da, ako ništa drugo, odnosi medju zajednicama, postaju sve gori, posebno u Bosni, ukazujući da potreba za pomirenjem postaje sve veća. U svetlu ovakve realnosti, šire društveno pomirenje, moglo bi da bude prikladan cilj za razmatranje.

Odluka 4: Koje benefite bi program reparacije trebalo da obezbedi žrtvama?

Četvrta odluka govori o tome kakvu pomoć ili benefite bi eventualni program reparacije obezbedio žrtvama koje potpadaju pod njegovu jurisdikciju. Sledeće zapažanje bi moglo da bude uzeto u obzir pri utvrđivanju najboljeg koraka napred u kontekstu bivše Jugoslavije:

(a) Polazna tačka: Širok opseg mogućnosti

¹⁶ Važno je naglasiti da široko društveno pomirenje se sasvim razlikuje od pomirenja na individualnom nivou, to jest, izmedju žrtava I počinioca zločina. Reparacija kao individualni stepen je, u osnovi, lična stvar žrtava, u smislu program reparacije nema nij jedan određen cilj kome bi težio

Ako oni koji odlučuju prihvate koncept reparacije kao program koji je usredsređen na kršenje prava sa ciljem da obezbedi benefite žrtvama, onda bi mogući opseg benefita bio veoma širok. U principu, program reparacije bi mogao da pruži bilo koju vrstu benefita onima kojima je namenjen, bez ijedne vrste benefita koja bi obavezno bila isključena. Benefiti mogu biti ili materijalni ili simbolični i mogu biti pruženi žrtvama ili pojedinačno ili kolektivno, i nije neuobičajeno za ovakve vrste reparacije, da obezbedjuju sve ove vrste benefita. Nedavni primer je Zakon o žrtvama u Kolumbiji¹⁷ koji uključuje kolektivnu reparaciju, kao što su, na primer, žrtve domorodaca; materijalne reparacije, uključujući kompenzaciju i pristup određenim uslugama; i simbolične reparacije. U najmanju ruku, međjutim, ogromna većina žrtava bi trebalo da se složi da su benefiti uključeni u program odgovarajući, razumni i zaista, obnavljajući, imajući u vidu kroz šta su prošli tokom jugoslovenskih ratova.

Reparacija u odnosu na humanitarne ili programe socijalne pomoći: Razlika nije u vrsti benefita

Diskusija koja se ponavlja u vezi sa pravljenjem strategije tranzicione pravde, razmatra da li program ili strategija može da se smatra istinskom inicijativom reparacije ili je bolje shvatiti je kao humanitarnu ili socijalnu pomoć. Odgovor ne leži u vrsti benefita koje program pruža, već pre u (a) osnovi za dodeljivanje benefita i (b) po pitanju statusa žrtava. U programima reparacije, žrtve imaju pristup benefitima na osnovu njihovog prava na pomoć usled kršenja njihovih prava više nego jednostavno baziranje benefita prema njihovoj ranjivosti i potrebama, kao što je to slučaj sa humanitarnim ili programima socijalne pomoći. Takodje, u okviru inicijativa reparacije, formalno priznanje kršenja prava i statusa žrtve koji iz njega proizilazi igra centralnu ulogu, kako u političkom procesu koji vodi ka programu reparacije, tako i u samom sadržaju i implementaciji programa, element koji nedostaje u društvenim i humanitarnim programima. Na kraju, naravno, to je percepcija velike većine žrtava koja odlučuje da li je program, u suštini, program reparacije u istinskom smislu.

(b) U najboljem slučaju, materijalni benefiti treba da budu usmereni ka budućnosti

Fokusirajući se na pristup reparaciji okrenutoj kršenju prava, to jest, benefiti koji su usmereni ka podršci žrtvama obezbedjujući bolji život njima i njihovim porodicama; prevazilaženje ranjivosti u vezi sa, ili pogoršano ranije pretrpljenom torturom; i razvijanje njihovih individualnim kapaciteta, na primer, po pitanju socio – ekonomskih integracija. Ovakvi benefiti okrenuti budućnosti mogli bi da se razviju paralelno sa širim strategijom socio.ekonomskog razvoja koji već postoji. Konačno, u kontekstu ograničenih sredstava, kriterijum ranjivosti bi trebalo da bude korišćen da prioritet određenim žrtvama nad ostalim, kada dodje do primanja materijalne nadoknade.

(c) Odredjene kategorije žrtava bi mogle da prime samo simbolične benefite

¹⁷Zakon 1448 18 Law 1448 (2011), Ley de Víctimas y Restitución de Tierras, “por la cual se dictan medidas de atención, asistencia y reparación integral a las víctimas del conflicto armado interno y se dictan otras disposiciones”

Mada postoji potreba da se bude sveobuhvatan, stvarnost ograničenih sredstava nameće značajne izazove. U meri u kojoj su ograničenja sredstava istinska, pristup fokusiran na žrtve bi nekim žrtvama – kao što su one žrtve koje ne potpadaju pod određene, već ustanovljene kriterijume i/ili one žrtve koje su već primile određenu vrstu pomoći - mogao da dozvoli da dobiju samo simboličnu nadoknadu, kao što je formalno priznavanje statusa žrtve. Međutim, ključni zahtev za takvu meru je da mora da bude prihvatljiv od strane samih žrtava.

(d) Žrtve treba da imaju uticaj na određivanje pomoći, ali bi takodje trebalo da bude uzeta u obzir “izvodljivost”¹⁸

Ako uzmemo u obzir da percepcija žrtava u krajnjoj liniji određuje da li će ili ne ponudjeni benefiti biti dovoljni da obezbede restorativnu pravdu, ključno je obezbediti da oni imaju uticaj u procesu određivanja šta će ti benefiti biti. Da bi se obezbedilo da tako i bude, preporučuje se organizovanje direktnih konsultacija sa žrtvama o ovoj temi, onoliko koliko je to moguće. Istraživanja bi takodje mogla da odigraju izvesnu ulogu o onim slučajevima kada bi bilo nemoguće doći do (određenih) žrtava kroz direktne konsultacije.

U isto vreme, postoje granice do kojih se nešto može ostvariti u dogledno vreme, usled, na primer, ograničenih sredstava ili limitiranih institucionalnih kapaciteta. Jedan od načina da se sprovedu takve konsultacije I istraživanja je da se organizuju na osnovu raspoloživih opcija, koje su, same po sebi razvijene, uzimajući u obzir problem izvodljivosti. Ovo može da smanji rizik od nerealnih očekivanja pod uslovom da su raspoložive opcije, prezentovane tokom konsultacija I istraživanja, same po sebi ulivaju poverenje žrtvama.

(e) Vrste pomoći predložene tokom konsultacija sa IOM-om

Tokom konsultacija sa IOM-om, intervjuisane interesne strane su istakle sledeće benefite¹⁹ :

✓ *Formalno priznavanje*

Skoro bez razlike, udruženja žrtava su insistirala na priznavanju kao najvažnijoj (simboličnoj) pomoći koja treba da bude ostvarena kroz buduću inicijativu reparacije. Oni tvrde da mnoge civilne žrtve I dalje osećaju da država i šire društvo ignorišu njihovu nesreću, i da je njihovo stradanje marginalizovano u političkim diskusijama o ratnoj prošlosti. Zvanična deklaracija sa ciljem vraćanja dostojanstva, reputacije I prava žrtava je pominjana od strane mnogih kao ključni element značajne inicijative reparacije.

¹⁸ “Izvodljivost” u ovom kontekstu se odnosi na potrebu da se razmotri šta realno može da bude implementirano u dogledno vreme, imajući u vidu ceo kontekst (uključujući, na primer, institucionalne kapacitete, dostupna sredstva, veličinu I prirodu populacije žrtava, itd;

¹⁹ Ovu listu, međutim, ne treba smatrati autoritativnom ili konačnom I ne može da zameni istinske konsultacije ili istraživanja sprovedena od relevantnih vlasti, u pravcu uspostavljanja programa reparacije

Formalno priznavanje može imati različite oblike, i sagovornici su naveli kao primere podizanje odgovarajućih spomenika ili organizovanje memorijalnih događaja; stvaranje centara posvećenih žrtvama; i/ili stvaranje arhive žrtava dostupnih javnosti. Razgovori su takodje ukazali na značaj koji žrtvi pridaju *individualno* priznavanje kroz pouzdane procese kao što je utvrđivanje zahteva za reparaciju.

✓ *Finansijska kompenzacija*

Nevladin sektor i udruženja žrtava često su pominjali finansijsku kompenzaciju kao važnu pomoć žrtvama. Medjutim, čini se da postoji široka svest da isplata velikih suma velikom broju žrtava nije moguća i da je aktuelna ekonomska kriza dodatno ograničila mogućnosti. Štaviše, ukazano je da bi žrtvama mogle biti pružene druge vrste materijalne pomoći (videti ispod) i da je u nekim slučajevima ova vrsta pomoći potrebija od isplata u gotovini. Ipak, čini se da bi za neke kategorije žrtava kompenzacija bila očekivana pomoć. Medjutim, kada se uzmu u obzir realna i kredibilna ograničenja sredstava, došlo bi do nazadovanja ako bi se dozvolili da trenutna ograničenja sredstava limitiraju količinu pružene kompenzacije.

✓ *Prilagodjena medicinska i psiho-socijalna nega, posebno za žrtve seksualnog nasilja*

Mnogi sagovornici su govorili o specifičnim teškoćama sa kojima se žene i dalje susreću pri primanju odgovarajuće medicinske nege i podrške koja je prilagodjena njihovim potrebama, uključujući fizičku i psiho-socijalnu negu. Ovo je naročito slučaj sa žrtvama seksualnog nasilja. Nega koja je trenutno dostupna je često opisana kao nedovoljna i treba je modernizovati i unaprediti. Uvodjenje odredbe prilagodjene pomoći u program reparacije bi moglo da pomogne da se premosti ovaj jaz, pod uslovom da se dodele dovoljna novčana sredstva.

✓ *Podrška u vidu povlašćenog obrazovanja*

Razna udruženja žrtava i nevladine organizacije su ukazali na podršku u (povlašćenom) obrazovanju kao jednu važnu moguću pomoć za pojedine žrtve posebno za one koje su ostale veoma ranjive i siromašne do danas. Stipendije i ostali oblici materijalne pomoći prilagodjeni da omoguće njihovoj deci da idu i ostanu u školi su pominjane kao moguće opcije. Ovo je često povezano sa željom žrtava da obezbede da njihova deca imaju bolji život nego što su oni imali, i često je pominjano u kontekstu žrtava seksualnog nasilja.

Odluka 5: Standardi dokaza

Standardi dokaza koje program reparacija koristi imaju značajan uticaj na pristupanje žrtava programu, kao i nedoslednost i kredibilitet rezultata koji se postiže. Da bi se odredilo koje standarde dokaza koristiti u kontekstu bivše Jugoslavije, sledeća merila treba uzeti u obzir.

✓ *Osigurati da lažni ili neosnovani zahtevi ne budu prihvaćeni je važno za*

kredibilitet i legitimitet procesa

U interesu je žrtava koje traže formalno priznavanje kroz program reparacije da oni koji nisu zaista preživeli ratne zločine da ne dobiju status žrtve usled aljkavog razmatranja zahteva za reparaciju. Samo njihovo priznanje bi izgubilo simboličku vrednost ako bi proces bio podložan zloupotrebi I nelegitimnoj upotrebi ili ako bi se tako doživelo.

- ✓ *Medjutim, standardi dokazivanja ne bi trebalo da budu toliko visoki da isključe žrtve samo na osnovu toga što ne mogu da obezbede neophodne dokaze*

Postoji neizbežna tenzija izmedju mera da se ne prihvate laženi zahtevi i potrebe da se neke žrtve ne izuzmu samo usled nedostatka dokaza. Treba preduzeti mere da se smanji rizik za takve zloupotrebe i na taj način izbegne "viktimizacija".

- ✓ *Standardi dokaza treba da budu utemeljeni na onim dokazima koje žrtve mogu da obezbede i treba da budu dovoljno fleksibilni da omoguće da omoguće Agenciji za implementaciju prostor za manevrisanje da bi tražili kreativna rešenja I iskoristili informacije iz različitih izvora*

Jedna važna polazna tačka po ovom pitanju je shvatanje koju vrstu dokaza su žrtve realno u mogućnosti da obezbede kao podršku njihovom zahtevu. Tokom konsultacija sa IOM-om, udruženja žrtava i organizacije civilnog društva su ukazale na teškoće sa kojima se mnoge žrtve suočavaju pri prikupljanju dokumentovanih dokaza za njihove patnje, što ukazuje da dokumentovani dokazi ne treba da predstavljaju apsolutni zahtev za priznavanje statusa žrtve.

Iskustvo iz drugih opštih programa reparacije - uključujući na primer, nemački program kompenzacije za prinudni rad i kolumbijsku inicijativu adiministrativne reparacije donesenu Dekretom 1290²⁰ - ukazuje da je možda najbolji pristup dozvoliti dovoljnu fleksibilnost tako da Agencija za implementaciju može koristiti kreativne pristupe kada se bavi problemom dokaza, pod uslovom da postoji dovoljna transparentnost i komunikacija o korišćenim metodologijama.

Konačno, uzimajući u obzir mnogo organizacija koje imaju informacije o žrtvama²¹, bilo bi korisno da se pravilima ustanovi koje informacije mogu biti smatrane dovoljnim dokazom za status žrtve. Postoje primeri gde je registracija u priznatoj nevladinoj organizaciji ili udruženju žrtava priznata kao dovoljan dokaz statusa žrtve za program reparacije. Spisak priznatih organizacija bi mogao da bude uključen u dokument osnivanja programa reparacije.

- ✓ *Priznavanje statusa žrtve treba da bude automatsko za one žrtve koje su priznate kao takve u procesima pred Haškim tribunalom (ICTY) i/ili pred nacionalnim krivičnim sudjenjima protiv pročinilaca ratnih zločina*

²⁰ Decreto 1290 (2008), "Por el cual se crea el programa de reparación individual por vía administrativa para las víctimas de los grupos armados organizados al margen de la ley"

²¹Za više informacija videti stranu 17

Žrtve koje su već bile uključene proces pred Haškim tribunalom (ICTY) ili u nacionalnom krivičnom sudjenju, neće morati ponovo da dokazuju status žrtve pošto njihovo priznavanje u ovim pravnim procesima bi moglo da bude eksplicitno prepoznato od strane programa reparacije kao dokaz statusa žrtve.

- ✓ *Pristup "okrenut" žrtvi zahteva da institucije koje implementiraju program reparacije pruže pomoć onim žrtvama kojima nedostaju dokazi*

Obezbedjivanje formalnog dokaza o tome šta im se desilo tokom jugoslovenskih ratova bi bilo teško za mnogo žrtava i naročito za najranjivije žrtve – situacija će se pogoršavati kako vreme bude prolazilo. Stoga bi bilo važno obezbediti da institucije koje implementiraju program imaju ovlašćenje i sredstva da pomognu žrtvama pri utvrdjivanju činjenica o tome šta im se dogodilo.

Odluka 6: Institucionalni okvir za implementaciju programa reparacije

Odredjivanje institucionalnog okvira za uspostavljanje implementacije programa reparacije može da se подели na dva dela: koje institucije da se osnuju ili koriste za implementaciju programa reparacije i koje procedure i pravila će biti korišćena da se odrede zahtevi žrtava i prizna status žrtve.

(a) Koje institucije?

Mada postoji široki izbor opcija koje se mogu slediti, stavovi kojima se može voditi pri donošenju odluke u vezi sa ovim uključuju:

- ✓ legitimitet postojećih institucija unutar zajednice sa političkom neutralnošću je jedno od osnovnih merila po ovom pitanju;
- ✓ politička prihvatljivost institucije od strane uključenih država;
- ✓ nivo poverenja koji populacija žrtava gaji prema pojedinim institucijama unutar zajednica, u slučaju postojećih institucija;
- ✓ institucionalni kapacitet postojećih institucija i, ako je neophodno, mogućnost proširenja institucija;
- ✓ dostupnost za žrtve a naročito za one koje žive u ruralnim ili udaljenim oblastima ali i za one koje žive izvan zemlje; i
- ✓ dostupnost sredstava i pretpostavljeni troškovi različitih institucionalnih opcija.

Konsultacije IOM-a pružila su se sledeća dodatna ili specifična zapažanja:

- ✓ potreba da se osigura da je faza procesa koji uključuje prepoznavanje žrtava sprovedena kroz jedan institucionalni mehanizam koji ima dovoljno snage i garantuje da se izbegne i politizacija i utisak politizacije;
- ✓ potreba da se troškovi drže pod kontrolom, i, što je više moguće, izbeći

stvaranje novih institucija u kontekstu u kom su vlade pod pritiskom da smanje a ne da šire državnu administraciju;

- ✓ potreba da se izbegne preveliko centralizovanje i dodeljivanje materijalnih benefita, naročito ako oni sadrže usluge i prioritetan pristup uslugama, ako bi ovo vodilo obimnom birokratskom procesu; i
- ✓ činjenica da međunarodno uključivanje u postojeće institucije zadužene za implementaciju programa reparacije može da doprinese kako stvarnoj nepristrasnosti tako i utisku o njoj.

S obzirom na gore navedena zapažanja, strateški planeri bi mogli da razmotre sledeće opcije u vezi sa institucionalnim okvirom:

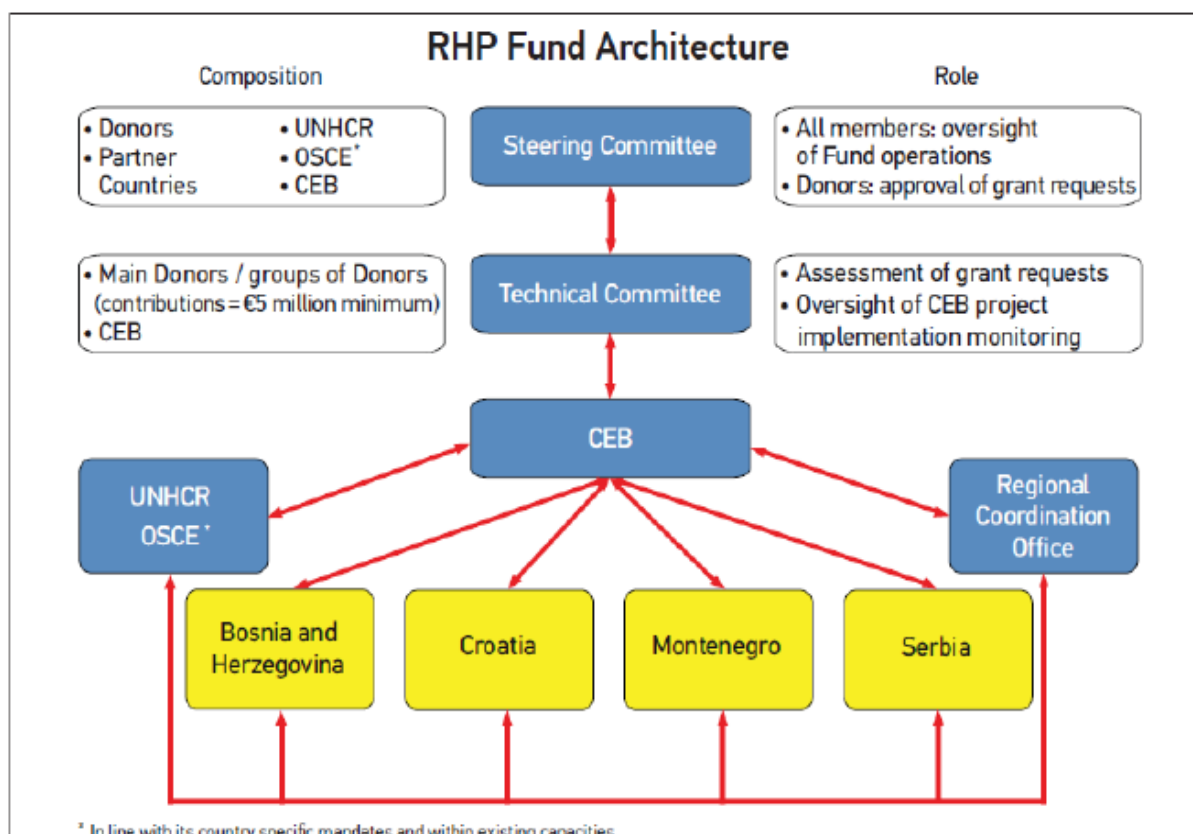
- ✓ *Razlikovati registraciju žrtava i priznavanje statusa žrtve sa jedne, i obezbeđivanja pomoći s druge strane*

Ovo prvo može implementirati regionalno telo dok bi za implementaciju ovog drugog bile potrebne nacionalne vlasti ili ministarstva.

Prednosti ovakvog pristupa bi uključivanje: a) obezbeđivanje jedinstvenog pristupa registraciji žrtava i priznavanje statusa žrtve tako što bi sve žrtve prošle potpuno isti proces priznavanja, uključujući i one izvan regiona; b) na simboličnom nivou pružanje integrisanog i zajedničkog priznavanja statusa svim žrtvama i, de facto, stvaranje jedinstvene baze podataka svih žrtava ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji; c) kontrolisanje troškova tako što će postojeće institucije implementirati aktuelna pružanja usluga; d) doprinos celokupnom pomirenju i regionalne saradnje smanjivanjem postojećih kontroverzi koje okružuju dostupne podatke o žrtvama. Odluka o tome koji nacionalni entiteti će pružati žrtvama materijalnu pomoć zavisice, naravno, od vrste pomoći u bilo kom eventualnom programu reparacije.

- ✓ *Razmotriti korišćenje strukture regionalnog programa stambenog zbrinjavanja (RHP) kao regionalni mehanizam da se implementira registracija žrtava i prepoznavanje statusa žrtve kao komponenta programa reparacije i upravljati fondom za reparaciju ili, razmotriti uspostavljanje slične strukture*

Upotreba RHP strukture nudi mnogo prednosti, s obzirom da je to već postojeća, operativna, regionalna struktura koja uključuje međunarodno prisustvo. Štaviše, RHP se već bavi ratnim nasledjem i stvoren je da služi onima koji ostvaruju benefite što će se, donekle, poklopiti sa populacijom obuhvaćenom integrisanim programom reparacije. Svi ovi faktori ukazuju na apsolutnu podesnost RHP da bude korišćen u integrisanom programu reparacije.

<http://www.regionalhousingprogramme.org/24/about-rhp-governance.html>

Korišćenje RHP unutar integrisanog programa reparacije bi uključio reviziju osnivačkog dokumenta, verovatno i njegovog imena, proces koji bi zahtevao dogovor svih aktera. Podgrupe bi trebalo da budu formirane unutar Upravljačkog komiteta i Tehničkog komiteta, jer bi, u svakom od njih, RHP i program reparacije i lokalni entitet trebalo da budu zavedeni za primanje i razmatranje zahteva žrtava. Ovaj entitet, koji bi mogao da bude postavljen odmah ispod Kontrolnog komiteta, mogao bi da bude odgovaran za priznavanje statusa žrtava i utvrđivanje, u skladu sa osnivačkim dokumentom programa reparacije, na koju vrstu pomoći žrtva ima pravo. Sa pozitivnom odlukom iz ovog entiteta, žrtve bi mogle da se obrate svojim relevantnim nacionalnim vlastima za dobijanje pomoći na koju imaju pravo.

U slučaju da, upotreba RHP strukture nije prihvatljiva ili se ne smatra praktičnom, od strane nacionalnih ili međunarodnih interesnih strana, struktura bi se mogla koristiti kao model ili inspiracija za odvojene institucionalne procese uspostavljanja reparacije.

- ✓ *Odrediti gde i u kom entitetu žrtve treba fizički da podnesu zahtev za reparaciju*

Ovo je jedan dodatni izbor koji treba da bude odlučan i za koji se opet čini da je korišćenje postojećih nacionalnih struktura bolje nego formiranje potpuno nove strukture. Nacionalne vlasti koje su imenovane da primaju zahteve, što može da uključuje ambasade i konzulate za žrtve koje žive

izvan svoje zemlje porekla, koje bi dalje prosledili zahteve za status priznavanja žrtava lokalnom entitetu pomenutom u prethodnom pasusu. Jasno, postojeće institucije izabrane da izvedu ovu delatnost bi zahtevale i jačanje kapaciteta (kroz pristup usredredjenosti na žrtve) i lokalne resurse da izvedu ovakvu akciju.

(b) Koja pravila i procedure?

Neizbežno, regionalni program reparacije koji bi trebalo da opsluži desetine hiljada žrtava, biće složen za upravljanje i implementaciju. Medjutim, mnogo toga se može uraditi da se ova složenost ograniči što je moguće više, obezbedjujući adaptirani okvir pravila i procedura koje su što jednostavnije i što manje birokratije. Najznačajnije, takav okvir bi trebalo da bude usredsredjen na žrtve i da dozvoli žrtvama pristup i razumevanje procesa bez bilo kakve potrebe za pravnim zastupnikom ili podrškom.

Tehnička podrška bi trebalo da postane dostupna relevantnim donosiocima odluka i onima koji izradjuju osnivačka dokumenta, uključujući deljenje iskustva i prakse u opširnim programima reparacije kao što su kolumbijski zakon o žrtvama; turski zakon 5232; i nemački program kompenzacije za prinudni rad.

Odluka 7: Finansiranje

Mnogi sagovornici su upozorili da bi donošenje odluke oko finansiranja moglo da bude komplikovano i osetljivo i da će biti teško postići konsenzus. Glavni problemi uključuju:

- *Koji deo troškova u vezi sa programom reparacije bi svaka zemlja trebalo da pokriva i koji kriterijumi bi trebalo da se koriste da bi se odredio udeo svake od država?*

Sagovornici su odredili ovo kao jednu od najosetljivijih tema kojima bi politički proces koji vodi ka programu reparacije trebalo da se pozabavi, u suštini, zato što je određivanje toga ko će da plati za šta, vidjeno kao tesno povezano sa pitanjem stepena nadležnosti i odgovornosti, koje različiti državni akteri snose za međunarodne zločine počinjene tokom jugoslovenskih ratova.

Mada, alternativni ili dopunski kriterijumi mogu biti pronadjeni, dodatne konsultacije su neophodne da bi se utvrdilo koji kriterijumi su politički izvodljivi za sve zainteresovane a koji nisu. S obzirom na visoku osetljivost ovog pitanja, ovaj izveštaj neće spekulirati kako će potencijalni putevi napretka izgledati. Jasno je, medjutim, da je to tema kojoj se treba posvetiti dovoljna pažnja od strane onih koji bi, na kraju, omogućili ili podržali politički proces oko osnivanja programa reparacija.

- *Koja međunarodna finansijska podrška bi bila dostupna za finansiranje programa reparacije?*

Mada konsultacije IOM-a ne mogu biti shvaćene kao konačne u smislu,

početni razgovori sa međunarodnim i regionalnim saradnicima ukazuju da će međunarodna podrška verovatno biti ograničena. Postojalo je mišljenje među nekim sagovornicima iz zemalja donatora da je RHP najverovatnije poslednja inicijativa u vezi sa ratnim nasleđem za čije će finansiranje međunarodna zajednica odvojiti velike sume. Svi sagovornici su insistirali da, ukoliko uopšte bude dostupna, međunarodna pomoć nakon ozbiljnih napora samih bivših jugoslovenskih država koje su pogodjene ovim problemom.

Jedan od načina da se ovo shvati je da se napravi razlika između troškova u vezi sa registracijom žrtava i procesuiranjem prijavi žrtava i onih koji su potrebni za samu pomoć. Međunarodna podrška mogla bi se da fokusira na prve troškove, dok bi nacionalne vlade pokrile kasniji deo, na primer.

➤ *Kako bi nacionalni doprinosi programa reparacije bili finansirani?*

Jasno je, da većina troškova programa reparacije bi trebalo da padne na teret nacionalnih budžeta, koji, kao što je ranije ukazano, već pod pritiskom usled globalne finansijske krize. Lokalni resursi, međutim, bi mogli da budu uzeti u obzir, uključujući imovinu oduzetu počiniocima u meri u kojoj je to pravno izvodljivo.

➤ *Koji bi bio očekivani trošak programa reparacije?*

Izvan okvira ovog izveštaja je procena mogućih troškova programa reparacije. Dva odlučujuća faktora bi bila vrsta pomoći koje bi program reparacije pružao i broj žrtava koje bi imale benefit od programa. Naravno, biće važno napraviti takve procene troškova da bi se obavestio eventualni politički proces. Zajedno sa tom procenom verovatnih resursa, trebalo bi da ih uključene zemlje po mogućstvu zajedno sa međunarodnom zajednicom, učine dostupnim za programe reparacije.

Pod uslovom da postoji dovoljna politička volja da se krene napred sa osnivanjem regionalnog programa reparacije, lokalni tim bi trebalo da razmotri moguću buduću finansijsku sliku toga šta program reparacije može da ponudi, uključujući i broj žrtava; vrste pomoći; i različite strukture administrativne primene.

Izbor nije između trošenja ili netrošenja sredstava za reparaciju

Treba naglasiti da izbor sa kojim se suočavaju vlade nije između netrošenja bilo kakvih resursa na reparaciju žrtvama (to jest, u slučaju da se ne usvoji strategija reparacije) i trošenja resursa na reparaciju žrtvama (to jest, kada bi strategija reparacija bila usvojena). Kao što je ranije u izveštaju naglašeno, u odsustvu strategije integrisane reparacije, sporovi žrtava protiv različitih država će se nastaviti i, po svemu sudeći, rasti u budućnosti, naročito ako, kao što se očekuje, slučajevi koji trenutno čekaju pred Međunarodnim sudom za ljudska prava EctHR, budu povoljni za žrtve. Takvi procesi uključenim državama stvaraju značajne troškove, kako u vidu sredstava korišćenim za zastupanje država tako i u vidu potrošenog vremena i novca

na procesuiranje ovakvih slučajeva pred raznim nacionalnim sudovima. Štaviše, naknade dobijene pred EctHR I sudovima uglavnom su značajno više od onih predviđenih u nacionalnim programima I strategijama reparacije. Mada je teže odrediti iznos, stalna ranjivost važnog dela populacije, na primer određene žrtve I njihove porodice, takodje koštaju različite države, kao I propuštene šanse u vezi sa nedostatkom potpunog poverenja I trenutne rasprave oko ratne prošlosti. Stoga je pitanje kako različite vlade žele da potroše svoja sredstva za reparaciju pre nego da li žele ili ne žele da potroše sredstva na reparaciju.

Odluka 8: Odnos između prošlih i aktuelnih inicijativa, uključujući parnice

Kao što je ukazano ranije, izvestan broj prošlih i aktuelnih inicijativa je pružila ili nastavlja da pruža pomoć i, u određenoj meri, reparaciju žrtvama ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji. Šta više, postoji takodje i izvestan broj aktuelnih slučajeva pred nacionalnim i regionalnim sudovima koji mogu da rezultiraju kompenzacijom nekim žrtvama.

Osnivanje programa integrisane reparacije bi trebalo da se pozabavi sledećim pitanjima:

- Koje prošle pomoći i/ili reparacije uzeti u obzir kad su u pitanju materijalne nadoknade koje program obezbeđuje (kao što je umanjene od kompenzacije dobijene pred sudom za isti zločin). Uobičajena je praksa zakona reparacije ili osnivačkih dokumenata da pruže listu ranijih reparacija koje bi mogle biti umanjene unutar dostupnih programa i/ili da predvide da žrtve ne mogu da prime reparaciju dva puta za iste zločine.
- Da li ili ne pitati žrtve koje podležu reparaciji unutar programa da se odreknu bilo kojeg daljeg zahteva za reparaciju zbog istog zločina kao što je onaj za koji su primili reparaciju unutar programa.

Preporučuje se, u vezi sa ovim, da se napravi razlika između tužbi protiv država učesnica (čije žrtve bi mogle da budu zamoljene da se povuku ukoliko im zahtevi za reparaciju budu rešeni pozitivno) i tužbe protiv počinitelaca (koje bi žrtve i dalje mogle da gone).

Daleko od toga da je samo tehničko, ovo drugo pitanje, bi takodje bilo od ključne važnosti kroz „zatvaranje predmeta reparacije“ kao deo šire normalizacije u post-konfliktnom društvu. U zavisnosti od toga koliko je program reparacije sveobuhvatan i kredibilan po pitanju pomoći koju pruža, toliko bi takav pristup izgledao legalno prihvatljiv. Štaviše, on bi takodje mogao da bude sredstvo promovisanja jednakosti među žrtvama koje mogu da priušte da podnesu pravnu tužbu protiv države pred redovnim sudskim sistemima i onima koji to ne mogu.

Bilo je slučajeva kada su žrtve zamoljene da potpišu da odustaju, ka je primer Nemački program kompenzacije za prinudi rad, gde su žrtve zamoljene da pristanu da će

kompensacija primljena unutar ovog programa biti krajnje poravnanje njihove tužbe protiv Nemačke ili nemačkih kompanija u vezi sa njihovim prošlim prinudnim radom. Na ovo odricanje neke žrtve su se žalile sudu, ali su tužbe odbačene u različitim sudovima gde su tužbe podnete.

Odluka 9: Kako će izgledati osnivački dokument

Ako se osnuje regionalni program, države učesnice će morati da se slože o formi koju će imati osnivački dokument (kao što je primirje ili zakonski doneta deklaracija) kao i o neophodnim koracima koje bi svaka zemlja trebalo da napravi da bi program bio pravosnažan.

TREĆI DEO: U SUSRET INTEGRISANOM PROGRAMU REPARACIJE: PROCES I SLEDEĆI KORACI

Proces koji je korišćen da bi se osnovao program reparacije je skoro jednako važan kao i sam program i široki ciljevi kojima inicijativa reparacije teži takodje govore o samom programu. Ovaj deo izveštaja iznosi šta bi u najboljem slučaju bila karakteristika procesa koji bi vodio do osnivanja integrisane inicijative reparacije za žrtve međunarodnih zločina izvršenih tokom jugoslovenskih ratova. On takodje ukazuje na sledeće konkretne korake koji bi, nadamo se, vodili od siutacije danas – u kojoj je mnogo učesnika za bavljenje „jazom reparacije“ ali, pak, malo konkretnih inicijativa ima na vidiku – do budućeg konteksta gde bi politički proces uspostavljanja programa reparacije postao realnost.

1. Uslovi za uspeh: osnovne karakteristike političkog procesa koji vodi ka integrisanom programu reparacije

U idealnim uslovima, politički proces koji vodi ka integrisanom procesu reparacije, treba da ima dole navedeni set karakteristika da bi pojačao uticaj programa reparacije u vezi sa restorativnom pravdom. Ovo bi uključivalo obezbeđivanje priznavanja žrtava kao građana sa svim građanskim pravima, ponovno uspostavljanje poverenja izmedju žrtava i države, kao i unapredjenje političkog učešća marginalizovanih žrtava. Organizacije civilnog društva mogu da odigraju važnu ulogu u posmatranju i savetovanju takvog političkog procesa koji ima sledeće karakteristike:

(a) Politički proces mora da bude aktivan

Tokom konsultacija IOM-a, nevladinih organizacija i udruženja žrtava, svi učesnici su bez razlike naglasili da se mnoge žrtve osećaju isključenim iz glavnih političkih tokova i države uopšte. Ukazano je na veoma nizak nivo poverenja medju žrtvama, u državu, političke partije i šire političke procese. Ovakva osećanja nisu svojstvena samo žrtvama, izvestan broj nedavnih istraživanja i studija ukazuje da se veliki delovi populacije širom bivše Jugoslavije osećaju isključenima i kritički su raspoloženi prema delovanju svojih vlada i generalno se osećaju razočaranima kako njihove države funkcionišu²².

U ovakvom kontekstu još je važnije obezbediti da žrtve učestvuju direktno u političkim diskusijama šta bi trebalo raditi po pitanju reparacije. Takav aktivni pristup zahteva izvestan broj posebnih ali i dopunjujućih ciljeva:

- Pomoglo bi kad bi se obezbedilo da program reparacije zaista odgovara potrebama i prioritetima onih kojima je namenjen;
- Može da doprinese obezbeđivanju da eventualni program ima legitimitet u očima onih kojima je namenjen;
- Pokretanje i učešće žrtava je deo paketa njihovog formalnog priznavanja kao punopravnih građana; i

²²Na primer, The 2010 Galup Balkan Monitor and “20 godina posle : pri

- Mogao bi da bude značajan korak napred ka ponovnom gradjenju poverenja izmedju žrtava, države i šire zajednice.

Uzeti iz kolumbijskog i drugih iskustava, sledeći stavovi su relevantni po pitanju prirode procesa učešća:

- ✓ Otvorene konsultacije se retko preporučuju i uglavnom je najbolje obezbediti set opcija oko kojih se razgovori vode, i da se osigura da ograničena sredstva i praktičnost budu uključeni od samog početka. Ovo zahteva preliminarni rad na strategiji i istinski napor da se odredi šta je izvodljivo a šta ne.
- ✓ Udruženja žrtava mogu da igraju važnu i konstruktivnu ulogu u ovakvoj praksi, i mogu na primer da rade zajedno sa relevantnim vlastim da bi odredili set opcija koje bi bile predstavljene žrtvama u direktnim konsultacijama.
- ✓ Važno je, takodje, obezbediti, da one žrtve koje nisu dobro organizovane i/ili se možda suočavaju sa socijalnom stigmom ili pritiscima da ne istupaju, nekako dobiju šansu da se njihov glas čuje. Dobro prilagodjena istraživanja mogu, u ovom slučaju, da igraju važnu ulogu.
- ✓ Posvećivanje pažnje očekivanjima žrtava bi trebalo da bude sastavni deo ovakve prakse pošto davanje obećanja koja kasnije ne mogu da budu ispunjena (ili odavanje takvog utiska) može da umani značaj svakog budućeg programa reparacije.
- ✓ Proces ne bi trebalo da bude otvoren. Jasan plan o tome kako se kreće od konsultacija do konačnog uspostavljanja i implementacije programa reparacije mora da bude mestu, u stalnoj komunikaciji sa žrtvama.
- ✓ Uspešan proces učešća zahteva blisku saradnju izmedju relevantne organizacije civilnog društva i aktera vlade, što ponekad zahteva preliminarne mere gradjenja poverenja.

(b) Politički proces treba da bude inkluzivan

Uzimajući u obzir prirodu konflikata u bivšoj Jugoslaviji, ključno je obezbediti da su sve zajednice uključene u politički proces, i da je proces, takodje, vidjen kao inkluzivan. Pored ove očigledne „potrebe za inkluzijom“, potrebno je posvetiti posebnu pažnju sledećim kategorijama žrtava:

- *Žrtve koje pripadaju manjinama na nacionalnom i/ili lokalnom nivou.*

Izveštaji koji konstantno ukazuju na stalnu potrebu da se poboljša zaštita prava manjina u većini ako ne i svim zemljama bivše Jugoslavije²³. Imajući u vidu ovakvu pozadinu, obezbedjivanje učešća ovih manjina u političkom

²³Nedavni izveštaj Evropskoj parlamenta o Hrvatskoj, Vojvodini/Srbiji I Kosovu, na primer, nalazi da iako su zakonski okviri za zaštitu uglavnom na mestu, njihova implementacija svuda zaostaje (2012. , Uvodjenje u glavne tokove ljudskih i manjinskih prava na zapadnom Balkanu u procesu proširenju Evropske unije, 9)

procesu će verovatno zahtevati određene napore.

- *Žrtve koje nisu organizovane i nisu članovi nijedne od postojećih udruženja ili nevladinih organizacija.*

Nisu sve žrtve niti aktivne niti članovi nekog od mnogih udruženja žrtava niti su, takodje, uključene u neke druge organizacije civilnog društva koje postoje u bivšoj Jugoslaviji. Ciljana istraživanja, direktne konsultacije ili kombinacija ovo dvoje bi takodje mogla da se iskoristi da se obezbedi učešće ovih žrtava.

- *Žrtve koje se suočavaju sa preprekama u učešću usled socijalne stigme ili straha od odbacivanja*

Ovo najčešće uključuje mnoge žrtve seksualnog nasilja, uključujući i njihovu decu i porodicu. Specijalizovane organizacije za civilno društvo mogu da daju savet kako je najbolje napraviti prostor za njihovo učešće, kao na primer kroz lokalne radionice pre nego učešćem u konsultacijama unutar većih grupa.

Konačno, jednaka zastupljenost polova takodje treba da bude obezbedjena da bi proces zadovoljio zahteve za inkluzijom.

(c) Politički proces treba da bude transparentan

Osetljivost ove teme, visok rizik politizacije i nizak nivo poverenja koji se pojavljuju medju žrtvama i njihovim vladama, zahtevaju da politički proces bude transparentan i shvaćen od strane koordinatora.

Transparentnost zahteva da je plan jasan i dostupan svim učesnicima procesa. Ovo bi, na primer, obezbedilo da žrtve koje učestvuju u razgovorima razumeju gde je njihovo mesto i kako će doprineti konačnom stvaranju programa. Transparentnost takodje zahteva laku dostupnost informacijama od momenta kada proces započne, tako da šira populacija i interesne grupe koji su malo dalje od samog procesa mogu lako da budu u toku o tome šta se dešava.

2. Budući koraci

Ovaj deo sadrži broj predloženih budućih koraka koje bi interesne grupe mogle da preduzmu u vezi sa širokim ciljem stvaranja okruženja koje omogućava inicijaciju političkog procesa ka programu reparacije. Ovih nekoliko koraka čine mešavinu tehničkog i političkog rada tako da, ako se uzmu zajedno, mogu da stvore i očuvaju podstrek oko pitanja reparacije žrtvama.

- *Organizovati set tehničkih radionica o reparacijama za glavne interesne grupe-donosioce odluka kako bi se ohrabrilo zajedničko razumevanje i jezik reparacije*

Kao što je ukazano ranije u ovom izveštaju, interesne grupe imaju sasvim suprotne nivoje razumevanja i stavove o tome šta je reparacija i koje ciljeve ona može i treba da postigne. Deleći isti jezik i razumevanje reparacije moglo bi da omogući eventualni politički proces koji bi vodio programu reparacije. Set tehničkih radionica usmerenih ka vladi i predstavnicima organizacija civilnog društva, i uz učešće relevantnih međunarodnih i regionalnih aktera, bi mogao da pomogne u stvaranju opšteg razumevanja i zajedničkih stavova. One bi takodje mogle da se koriste u upoznavanju učesnika sa relevantnim iskustvima drugih zemalja po pitanju reparacije.

- *Podržati udruženja žrtava i organizacije za civilno društvo širom regiona da bi se razvio zajednički predlog programa reparacije*

Udruženja žrtava i organizacije civilnog društva su bili ključni u održavanju problema reparacije na političkom dnevnom redu u državama bivše Jugoslavije. Brojne regionalne mreže već postoje, obavljajući važan posao kako na savetovanju tako i na direktnoj pomoći žrtvama. S obzirom na trenutni nedostatak političkog liderstva, možda je dobra strategija da organizacije za civilno društvo razviju konkretan predlog za program integrisane reparacije u regionu, ugledajući se na primer na ono šta RECOM radi u kontekstu regionalne komisije za istinu i šta RVL radi zastupajući ženske žrtve i žrtve seksualnog nasilja. U meri u kojoj su organizacije za civilno društvo zaista voljne da to rade, relevantne međunarodne organizacije i zemlje donatori bi mogle da obezbede tehničku pomoć i/ili podršku za razvijanje ovog predloga.

- *Napraviti mapu postojećih podataka o žrtvama i odrediti praznine u podacima*

Sadašnja situacija u kojoj brojni akteri čuvaju neke podatke o žrtvama nije svojstvena samo bivšoj Jugoslaviji i česta je pojava u post-konfliktnim okruženjima pre centralizovanim inicijativama da se registruju žrtve, kao što je u okviru nacionalnih programa reparacije. Razumevanje gde su dostupni određeni podaci o žrtvama je važno u okviru eventualnog uspostavljanja programa reparacije, kao i iz ugla stvaranja istorijskog popisa onih koji su patili. Pravljenje mape moglo bi da se osvrne na to koji akteri čuvaju podatke o kojim vrstama žrtava (uključujući i organizacije u dijaspori); koju vrstu podataka različiti akteri čuvaju o žrtvama o kojima su informacije prikupili; kakve metode su korišćene da se uzmu izjave i informacije od žrtava; kada su poslednji put informacije ažurirane; i u kom tehničkom formatu se podaci čuvaju (važno za svaku buduću razmenu informacija unutar budućih programa reparacije).

Ovakva izrada mape mogla bi da bude praćena procenom toga koji podaci o žrtvama nedostaju i koliko žrtava verovatno nikada nije registrovano od strane neke relevantne organizacije. Ovo bi moglo da rezultira setom konkretnih predloga o tome kako započeti rad ka krajnjem cilju jedinstvenog registra žrtava. Takav registar ne samo da bi omogućio verovatan proces reparacije, već bi takodje učinio identifikaciju žrtava i proces priznavanja politički neutralnim i nekontroverznim, na taj način doprinoseći širokom pomirenju na nacionalnom i regionalnom nivou.

- *Organizovati regionalni politički sastanak, gde bi se diskutovalo o mogućim putevima napretka u vezi sa jazom u reparaciji žrtvama a u vezi sa*

Napredovanje ka programu regionalne reparacije će zahtevati dovoljnu političku volju na najvišim nivoima u različitim zemljama učesnicama. Kao što je ranije naznačeno, čini se da trenutno nema jasnog političkog vodjstva u vezi sa ujedinjenjem svih zainteresovanih strana i razgovorom o tome šta se može učiniti i kako ići napred. Regionalni ili međunarodni akteri mogli bi da odigraju korisnu ulogu posrednika, ujedinjujući relevantne političke aktere oko problema reparacije i mogućih (i konkretnih) puteva napretka po ovom pitanju. Nije na IOM-u da odredi koji regionalni ili međunarodni akteri bi bili i voljni i sposobni da odigraju ovu ulogu, i izvestan broj takvih aktera koji bi radili zajedno bi takodje bili dobra opcija. Lokalni sagovornici su, međutim, često pominjali Evropsku komisiju kao jednog od aktera koji bi mogao da odigra veoma produktivnu ulogu po ovom pitanju. U najboljem slučaju, takav sastanak bi bio održan što je pre moguće, pošto bi njegov ishod odredio šta može ili bi trebalo da sledi.

- *Ustanoviti mešovitu regionalnu radnu grupu za reparacije žrtvama, sastavljenu od predstavnika civilnog društva i vlade*

U toj meri u kojoj bi postojala dovoljna politička volja da se makar razmotre i odrede konture regionalne inicijative za reparaciju, bilo bi korisno osnovati mešovitu radnu grupu o reparaciji žrtvama sastavljenu od predstavnika civilnog društva i vlade da započne proces razrade što može biti učinjeno. S obzirom na okvir ono što treba da se razmatra i potrebe za jednim otvorenim procesom aktivnog učešća, ova radna grupa bi potom mogla da ustanovi izvestan broj podgrupa gde bi se svaka fokusirala na različiti aspekt procesa. Međunarodni akteri bi onda mogli da podrže radnu grupu obezbeđujući tehničku pomoć i olakšavajući napredak kada se naidje na probleme.

DODATAK BROJ 1:

BIBLIOGRAFIJA

AKADEMSKI ČLANCI, IZVEŠTAJI I NOVINSKI ČLANCI

Ahmetašević, Nidžara: "Poslednji tabu", BIRN, 19. april 2006.

<http://www.bim.ba/en/8/10/852/>

(pregledano 29. oktobra 2012.)

Anderson, Lisa. "Posle 20 godina: još uvek bez pomoći bosanskim žrtvama silovanja i tortura". Rojters, 29. mart 2012.

<http://blogs.reuters.com/the-human-impact/2012/03/29/after-20-years-still-no-aid-for-bosnianrape-and-torture-victims/>

(pregledano 30. oktobra 2012.)

Attila Hoare, Marko. *Genocid u Bosni i neuspeh medjunarodne pravde*. Univerzitet Kingston, London. 2008.

Aucoin, Luis, I Ajlin Babit. *Tranziciona pravda: Istraživanje o uslovima u bivšoj Jugoslaviji*. Beograd: UNDP, 2006.

Balfur, Rosa, i Dijana Bašić. "Most preko nesigurnih granica: Evropeizacija Balkana". *Policy Brief* (Novembar 2012.)

BIRN: "Hrvatski predsednik pojačava podršku RECOM-u". 9. maj 2012.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/josipovic-supports-recom>

(pregledano 5. oktobra 2012.)

BIRN: "EU podržava Komisiju za istinu na Balkanu". 24. februar 2012.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/eu-support-for-truth-commission-in-thebalkans>

(pregledano 5. oktobra 2012.)

BALKANSKA TRANZICIONA PRAVDA. "Izvinjenje jugoslovenskog generala kosovskim žrtvama 'ključno'". 29. januar 2013.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/general-s-appology-crucial-for-victims>

(pregledano 10. maja 2013.)

Bikford, Luis, Karam, Patriša, Mmemneh, Hasan, I Patrik Pirs. *Dokumentovana istina*. Medjunarodni centar za tranzicionu pravdu, 2009.

Bojović, Dašić I Kojović. "Srbija: Stvarna imovina. Zakon o restituciji I kompenzaciji – konačno donet ali mu već preti ustavni izazov" *BDK novinski članak 16* (2011)

Boračić, Selma. "Borba bosanskih ratnih žrtava za kompenzaciju". 3. avgust 2011.

<http://iwpr.net/reportnews/bosnia-war-victims-compensation-struggle>

(pregledano 29. oktobra 2012.)

Bredli, Megan. *Uslovi samo povratka: Odgovornost države I restitucija žrtvama. Radni papir Centra za istraživanje žrtava broj 21*. Oksford: Centar za istraživanje žrtava, 2005.

Kembel, Kirsten, "Pol tranzicione pravde: Zakon, seksualno zlostavljanje I Medunarodni kriminalni tribunal za bivšu Jugoslaviju". *Medjunarodni žurnal tranzicione pravde 1* (2007): 411-432.

Centar za strategije evropskih integracija. *"Pristup Zapadnog Balkana Evropskoj uniji: (Ne)Moguća misija*. Sofija: Fondacija Fridrih Ebert, 2011.

Čen, Mei-šia, I Miroslav Mastilica. "Reforma zdravstva u Hrvatskoj: Na bolje ili na gore? *Američki zdravstveni žurnal 88:8: 1156-1160*.

Klark, Žanin Natalja. "Granice retributivne pravde. Rezultati empirijske studije u Bosni I Hercegovini". *Žurnal medjunarodne kriminalne pravde 7* (2009): 463-487.

Koalicija za RECOM. "Članovi koalicije".
<http://www.zarekom.org/documents/Coalitionmembers.en.html?page=1>
(pristupljeno 5. oktobra 2012.)

Koalicija za RECOM. "Konsultacije"
<http://www.zarekom.org/Consultations.en.html>
(pristupljeno 5. oktobra 2012.)

Koalicija za RECOM. "RECOM inicijativa". *!Voices 1* (2011).

Koalicija za RECOM.
Website. <http://www.zarekom.org/In-The-News.en.html>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Koen, Roberta, I Dejvid A. Korn. "Izneveravanje interno raseljenih lica". *Revija nasilnih migracija 5* (1999): 11-13

Komesar za ljudska prava. *Posle-ratna pravda I trajni mir u bivšoj Jugoslaviji. Issue Paper*. Izdavačka delatnost Saveta Evrope. 2012.

Razvojna banka Saveta Evrope.
Website. <http://www.coebank.org/index.asp>
(pregledano 8 Novembra 2012).

Dalje. "Hronologia predsedničkih izvinjenja za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji". 25. april 2013.
<http://dalje.com/en-world/chronology-of-presidential-apologies-for-warcrimes-in-formeryugoslavia/465325>
(pregledano 10. maja 2013.)

Dali, Erin, "Skepticizam istine: Istraživanje o vrednosti istine u vremenima tranzicije".

Medjunarodni Žurnal Tranzicione pravde 2 (2008): 23-41.

De Vri, Albert K., I Nik s. Klazinga. "Konflikt, katastrofa, ubistvo – reforma mentalnog zdravlja u post-kofliktnim oblastima: analiza politike zasnovane na iskustvima u Bosni I Hercegovini I na Kosovu." *Evropski žurnal javnog zdravlja 16:3 (2006): 246-251.*

Dimitrijević, Nenad. "Srbija nakon kriminalne prošlosti: Šta je krenulo naopako I šta bi trebalo uraditi." *Medjunarodni žurnal tranzicione pravde 2 (2008): 5-22.*

Džidić, Denis. "Udružene snage bivših bosanskih logoraša". BIRN, 13. jun 2012.
<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-ex-camp-detainees-coming-together>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Džidić, Denis. "Podrška bosanskim ženama žrtvama seksualnog zlostavljanja". BIRN, 7. septembar 2012.
<http://www.balkaninsight.com/en/article/improving-status-of-wartime-sexual-violence-victims>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Džidić, Denis. "Sastanak predstavnika EU sa advokatom RECOM-a". BIRN, 12. jul 2012.
<http://www.balkaninsight.com/en/article/eu-representative-in-bosnia-meets-recom-advocates>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Džidić, Denis. "Napredak inicijative RECOM-a". BIRN, ar 2012.
<http://www.balkaninsight.com/en/article/recom-to-send-postcards-to-presidents>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Ekonomiska komisija za Evropu Ženeva. *Profil država o programu stambenog zbrinjavanja. Srbija I Montenegro*. Njujork, Ženeva: Ujedinjene Nacije, 2006.

Englbrecht, Valpurga. "Bosna I Hercegovina, Hrvatska I Kosovo: Dobrovoljni povratak u sigurnost I dostojanstvo?" *Refugee Survey Quarterly 23:3 (2004): 100-148.*

Englbrecht, Valpurga. "Bosna I Hercegovina – nema budućnosti bez pomirenja". *Medjunarodni žurnal tranzicione pravde 11 (2001): 18-20.*

Brzo sapštenje Evrope. "EU podržava istorijske korake u regionalnoj saradnji izmedju Zapadnog Balkana o izbeglicama I interno raseljenih lica". 24. april 2012.
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/12/392&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Ferstman, Karla, Getz, Mariana, I Alan Stefens. *Reparacije za žrtve genocida, ratnih zločina I zločina protiv humanosti. Sistemi na mestu I sistemi u delanju*. Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

Flogel, Mirna, I Gordan Lauc. "Ratni stres – efekti rata u oblastima bivše Jugoslavije." 1. mart 2006.
<http://www.nato.int/du/docu/d010306c.pdf>
(pregledano 30. oktobra 2012.)

Diplomatija u fokusu. "Balkanski pristup: spor I siguran napredak". 29. jul 2012.
http://www.fpif.org/articles/balkan_accession_slow_and_steady_progress
(pregledano 5. oktobra 2012).

Frančišković, Tanja, Tovilović, Zdravko, Šuković, Zoran, Stevanović, Aleksandra, Ajduković, Dean, Kraljević, Radojka, Bogić, Marija, and Štefan Pribe. "Zdravstvena zaštita I društveno bazirane intervencije za osobe pogođene post-ratnim sindromom u Hrvatskoj: Društveno bazirana studija korišćenja usluge I mentalnog zdravlja." *Hrvatski medicinski žurnal* 49 (2008): 483-490.

Gibni, Metju J. "Uvod: učenje od Kosova". *Revija Prisilne migracije* 5 (1999): 5.

Gatlav, Paula, I Gordon Tompson. *Psihosocijalno izlječenje – vodič za lekare*. Kembridž, Grac: Institute for Resource and Security Studies, 2003.

Hajder, Huma. "(Re)Imaginacija koegzistencije: Težnja ka održivom povratku, reintegraciji I pomirenju u Bosni I Hercegovini. *Medjunarodni žurnal tranzicione pravde* 3:1 (2009): 91-113.

Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji. "Opsežan pristup socijalnim temama". *Helsinki Bulletin* 83 (November 2011).

Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji. "Odložena kandidatura za EU: Test za demokratsku partiju." *Helsinki Bulletin* 85 (Decembar 2011).

Huvi, Gaj. "Nezadovoljstvo podrškom procesu povratka u Bosni". *Revija Prisilne migracije* 11 (2001): 21.

Human Rights Watch. "ICTY/Bosna: Početak sudjenja Mladiću pokazuje da se upornost isplati." 15. maj 2012.
<http://www.hrw.org/news/2012/05/14/ictybosnia-start-mladic-trial-shows-persistence-pays>
(pregledano 15. maja 2012.)

Igmanska inicijativa. "'Igmanska inicijativa odlučna da reši status državljana I pitanja oko imovine". 27. januar 2012.
<http://www.igman-initiative.org/2012/01/igman-initiative-determined-to-resolvecitizens-status-and-property-issues/>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Inicijativa RECOM-a. "Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava UN I UNDP podrška inicijativi RECOM-a.
http://www.zarekom.org/uploads/news/2011/11/i_2140/f_1/f_2873_en.doc

(pregledano 5. oktobra 2012.)

Centar za monitoring internog raseljenja. "Interno raseljeni imaju pristup (poremećenom) sistemu obrazovanja (Decembar 2001.). IDMC
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/0610131C871A4B37802570B8005AA8BD?OpenDocument#18.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/0610131C871A4B37802570B8005AA8BD?OpenDocument#18.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Obrazovanje I nivo pismenosti medju ranjivim grupama kao što su interno raseljena lica, izbeglice I Romi, ispod proseka (2007)". IDMC
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/784D0DC1825F81C3C12573A600323FB8?OpenDocument#41.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/784D0DC1825F81C3C12573A600323FB8?OpenDocument#41.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Deca pripadnici manjina se suočavaju sa teškim uslovima školovanja (2009)". IDMC, 18. decembar 2009.
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/94EEE84579703EBBC12576490025E766?OpenDocument#27.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/94EEE84579703EBBC12576490025E766?OpenDocument#27.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Povratak pripadnika manjina medju interno raseljenim licima otežan nedostatkom pristupa školskim objektima u njihovim mestima porekla (2009). IDMC, 18. decembar 2009.
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/0F4277A026A0F734C1257649002EE73F?OpenDocument#27.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/0F4277A026A0F734C1257649002EE73F?OpenDocument#27.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Uticaj raseljenosti na obrazovanje (2006)." IDMC
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/2F03E66E7DC635BEC125720B0033A367?OpenDocument#7.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/2F03E66E7DC635BEC125720B0033A367?OpenDocument#7.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Nedostatak programa koji bi podržali žene – žrtve rata, raseljene I povratnike (2006)". IDMC
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/BDD0E1FB720A446FC125714F0032A9D3?OpenDocument](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/BDD0E1FB720A446FC125714F0032A9D3?OpenDocument)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Opšta situacija obrazovanja u BiH (2008)". IDMC
[http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf\(httpEnvelopes\)/2855AD9BCADC8C14C125745C00356C65?OpenDocument#7.6.1](http://www.internaldisplacement.org/idmc/website/countries.nsf(httpEnvelopes)/2855AD9BCADC8C14C125745C00356C65?OpenDocument#7.6.1)
(pregledano 8. novembra 2012).

Centar za monitoring internog raseljenja. "Srpska deklaracija o masakru u Srebrenici – nepotpun ali važan korak". 4. avgust 2010.

<http://ictj.org/news/serbian-declaration-srebrenicamassacre-imperfect-important-step>
(pregledano 10. maja 2012.)

Centar za monitoring internog raseljenja. "Kreiranje regionalne liste nestalih osoba tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji". 16. oktobar 2012.

<http://www.ic-mp.org/pressreleases/regional-list-of-missing-persons-from-the-conflicts-in-the-former-yugoslavia-to-be-createdregionalna-lista-nestalih-osoba-tokom-sukoba-u-bivsoj-jugoslaviji-biti-ce-uspostavljena/>
(pregledano 2. novembra)

Medjunarodna komisija za nestala lica (ICMP). "Jugoistočna Evropa"

<http://www.icmp.org/icmp-worldwide/southeast-europe/>
(pregledano 2. novembra 2012).

Medjunarodni komitet Crvenog Krsta. "Hrvatska: Izjava povodom objavljivanja knjige nestalih osoba". 18. jul 2012.

<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/statement/2012/croatiastatement-missing-2012-07-18.htm>
(pregledano 2. novembra 2012).

Medjunarodni komitet Crvenog Krsta. "Nestale osobe na teritoriji bivše Jugoslavije". *Newsletter*, 24 April 2008.

<http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/missing-newsletter-0408.pdf>
(pregledano 2. novembra 2012).

Medjunarodni savet za rehabilitaciju žrtava torture. "Balkanska mreža za prevenciju torture I rehabilitaciju žrtava (BA:N)".

<http://www.irct.org/Default.aspx?ID=4878>
(pregledano 30. Oktobra 2012.)

Jukić, Elvira. "Bosna obećala da će pronaći novac za penzije veterana". BIRN, 2. april 2012.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-govt-to-ensure-ex-soldiers-pensions>
(pregledano 5. oktobra 2012).

Kifner, Džon. "Istraga procenjuje da su Srbi ubili 10.000 na Kosovu". Njujork Tajms, 18. jul 1999.

<http://www.nytimes.com/1999/07/18/world/inquiry-estimates-serb-drive-killed-10000-inkosovo.html?pagewanted=1>
(pregledano 31. oktobra 2012).

Kovavić, Luka, I Zvonko Šošić. "Organizacija zdravstvene zaštite u Hrvatskoj: Potrebe I prioriteti". *Hrvatski medicinski žurnal* 39:3 (1998).

LANDMINE AND CLUSTER MUNITION MONITOR. "Srbija I Crna Gora".

http://www.themonitor.org/index.php/publications/displayurl=lm/2003/serbia_mon

tenegro.html
(pregledano 30. oktobra 2012.)

Lončar, Mladen, Henigsberg, Neven I Pero Hrabac. "Posledice mentalnog seksualnog zlostavljanja muškaraca tokom rata u Hrvatskoj I Bosni izražene u njihovom mentalnom zdravlju". *Journal of Interpersonal Violence* 25:2 (2010): 191-203.

Marsden, Peter. "Mit I stvarnost: povratak kosovskih Albanaca". *Revija Prisilne migracije* 5 (1999): 27.

Mastilica, Miroslav, I Sanja Kušec. "Hrvatski zdravstveni sistem u tranziciji, iz perspektive korisnika". *Britanski medicinski žurnal* 331 (2005): 223-226.

Medica Zenica. Internet sajt
http://medicazenica.org/uk/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=28
(pregledano 30. oktobra 2012)

Moris, Nikolas. "UNHCR I Kosovo: lični pogled unutar UNHCR-a". *Revija Prisilne migracije* 5 (1999): 14-17.

Mungiu-Pipidi, Alina, I Lora Stefan. *Beskrajna Tranzicija: Evropeizacija problema restitucije u Jugo-istočnoj Evropi*". Berlin, 2011.

Netelfild, Lara J.. "Od ratišta do baraka: ICTY I oružane snage BiH". *Medjunarodni žurnal tranzicije pravde* 4 (2010): 87-109.

Nikolić-Ristanović, Vesna I Sanja Ćopić. "Pozicija žrtava u Srbiji: kriminalne procedure I mogućnost restorativne pravde." *Restorative Justice Online*.
<http://restorativejustice.org/10fulltext/nickolicristanovic/viewsearchterm=yugoslavi>
a
(pregledano 5. oktobra 2012).

Orentliher, Diane F. *Da neko ko je kriv bude kažnjen: Uticaj ICTY u Bosni*". Njujork: Open Society Institute, 2010.

Pavelić, Boris. "U Hrvatskoj sudovi kaznili žrtve rata". BIRN, 12. mart 2012.
<http://www.balkaninsight.com/en/article/war-victims-in-croatia-punished-by-courts>
(pregledano 5. oktobra)

Filips, Džon. *Makedonija: Vladari rata I pobunjenici na Balkanu*. Yale University Press, 2004.

Popić, Linda, I Belma Panjeta. *Kompenzacija, tranziciona pravda I uslovljen medjunarodni kredit u Bosni I Hercegovini: Pokušaji da se reformišu vladine isplate žrtvama I veteranima iz rata 1992-1995*. Nezavisna istraživačka publikacija koju su podržali ambasada Kraljevine Norveške u BiH I ambasada Švajcarske. Sarajevo, 2012.

Pupavac, Vanesa. "Rasprave o ratnim stradanjima u bivšoj Jugoslaviji". Radical Statistics. <http://www.radstats.org.uk/no069/article3.htm> (pregledano 31. oktobra 2012).

RADIO.NET. "Dokumenta: Hrvatska još uvek pod teretom ratnih zločina". 28. april 2011. Dailytportal.hr. <http://dailytportal.hr/124973/Round-panel-debate-on-war-crimesprosecution-held.html> (pregledano 5. oktobra 2012.)

Rakate, Fenjo. *Medjunarodna kriminalna pravda I pomirenje: Lekcije od Južnoafričke Komisije za istinu I pomirenje I Medjunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju*. Johannesburg: Institut za globalni dijalog, 1999.

Rakate, Fenjo. "Tranziciona pravda u Južnoj Africi I bivšoj Jugoslaviji – Kritika". Rad predstavljen na konferenciji čiji je domaćin bila Istorijska radionica I Centar za studije nasilja I pomirenja (CSVR) na *The TRC: Commissioning the Past*, Univerzitet Witwatersrand, Johannesburg, 11-14 Jun 1999.

REDRESS. *Pravo na reparaciju preživelih. Preporuke za reparaciju pripadnika plemena Tutsi koji su preživeli genocid 1994. Rasprava. REDRESS, Oktobar 2012.*

Regionalni program za stambeno zbrinjavanje. "Pozadinske informacije o zemljama partnerima". 2012. http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/Donatorska_konferencija/RHP%20Partner%20Country%20sheets1.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

REGIONAL HOUSING PROGRAMME. "Reginalni program zbrinjavanja", 2012. http://www.coebank.org/Upload/pdf/en/regional_housing_programme.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

REGIONAL HOUSING PROGRAMME. "Reginalni program zbrinjavanja: Zajednički naponi u pravcu zatvaranja prolongiranog poglavlja raseljenja". 2012. http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/Donatorska_konferencija/Prospectus1.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

Ristić, Marija. "Srpske nevladine organizacije pozivaju na reparaciju žrtvama". BIRN, 22. decembar 2011. <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-ngos-call-for-new-reparation-system-for-warcrimes-victims> (pregledano 5. oktobra 2012).

Ristić, Marija. "Strazbur naložio Srbiji da isplati veterane". BIRN, 6. septembar 2012. <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-to-pay-out-its-former-fighters-court-rules>

(pregledano 5. oktobra 2012).

Ristić, Marija I Gordana Andrić. "Traženje zakopane istine na RTS.-u". BIRN, 4. maj 2012.

<http://www.balkaninsight.com/en/article/searching-for-buried-truth-at-rts>
(pregledano 5. oktobra 2012).

Simić, Olivera. "Pol, konflikt I pomirenje: Gde su muškarci, šta o ženama?" *Žurnal za političku teoriju I istraživanje globalizacije, Pitanja razvoja I pola* (2005): 1-13.

SIMIC, Olivera. "Šta je preostalo od Srebrenice? Majčinstvo, tranzicionalna pravda I želja za istinom". *Žurnal međunarodnih ženskih studija* 10:4 (2009): 220-236.

Simić, Olivera I Ketlin Dali. "'Jedan par cipela, jedan život': koraci ka odgovornosti za genocid u Srebrenici." *Međunarodni žurnal za tranziciju pravdu* 5:3 (2011): 447-491.

Šimunović, Vladimir J. "Zdravstvena zaštita u BiH pre, za vreme I posle rata 1992-1995: lična svedočenja". *Konflikt I zdravlje* 1:7 (2007).

SKJELSBÆK, Inger, 2006. "Terapeutski rad sa žrtvama seksualnog zlostavljanja I ratu I posle rata: rasprava o bosanskim iskustvima", *Mir&konflikt: Žurnal za mirovnu psihologiju* 12:2 (2006): 93-118.

Smit, Helena. "Bebe žrtava silovanja plaćaju ratni ceh". The Observer, 16 April 2000.

<http://www.guardian.co.uk/world/2000/apr/16/balkans>
(pregledano 31. oktobra 2012).

Subotić, Jelena. "Oteta pravda: suočavanje sa prošlošću na Balkanu", *Cornell University Press Ithaca and London*. 2009

<http://www.helsinki.org.rs/doc/Subotic%20finalfile.pdf>

Tavil, Evard. *Imovinska prava na Kosovu: Avetinjsko zaveštanje društva u tranziciji. Occasional Paper Series*. Njujork: Međunarodni centar za tranziciju pravdu, 2009.

THE SCOTSMAN. "Srebrenica: Izvinjenje srpskog lidera za masakr". 26. april 2013.

<http://www.scotsman.com/the-scotsman/international/srebrenica-serbia-leader-apology-for-warmassacre-1-2910672>
(pregledano 10. maja 2013.)

Svetska banka. "Države I ekonomije."

<http://data.worldbank.org/country>

TRANSCONFLICT. "Veterani dele slične sudbine". 11. jul 2012.

www.transconflict.com/2012/07/former-fighters-share-similar-destinies-117/
(pregledano 5. oktobra 2012).

TRIAL. "Šta BiH radi po pitanju žena žrtava seksualnog zlostavljanja tokom rata?" 2.

novembar 2012.

http://www.trial-ch.org/en/about-trial/trial-acts/details/article/que-fait-la-bosnieherzegovine-pour-les-femmes-victimes-de-violences-sexuelles-pendant-laguerre.html?tx_ttnews%5BbackPid%5D=1188&cHash=6efaccfcfd
(pregledano 2. novembra 2012).

UNICEF. "Obrazovanje u BiH. Profil države 2012." UNICEF.

http://www.unicef.org/ceecis/Bosnia_2010.pdf
(pregledano 8. novembra 2012).

UNICEF. "Obrazovanje u Hrvatskoj. Profil države." UNICEF.

<http://www.unicef.org/ceecis/Croatia.pdf>
(pregledano 8. novembra 2012).

UNICEF. "Obrazovanje u Makedoniji. Profil države." UNICEF.

http://www.unicef.org/ceecis/FYR_Macedonia.pdf
(pregledano 8. novembra 2012).

UNICEF. "Obrazovanje u Crnoj Gori. Profil države." UNICEF.

<http://www.unicef.org/ceecis/Montenegro.pdf>
(pregledano 8. novembra 2012).

UNICEF. "Obrazovanje u Srbiji. Profil države." UNICEF.

<http://www.unicef.org/ceecis/Serbia.pdf>
(pregledano 8. novembra 2012).

UNDP. "Tranziciona pravda: istraživanje o uslovima u bivšoj Jugoslaviji". Jun 2006.

http://wcjp.unicri.it/proceedings/docs/UNDPsrb_Trans%20justice%20in%20ex%20YU_2006_eng.PDF
(pregledano 10. maja 2013).

UNDP: Tranziciona pravda: Vodič za BiH. Sarajevo: UNDP, 2009.

Visoki komesar za izbeglice UN. "Donatori se sastali u Sarajevu kako bi podržali regionalne inicijative kako bi se okončala raseljenja". 24. april 2012.

<http://www.unhcr.se/en/media/artikel/ab5cc9da9374ae1607bd036ae355b305/donors-gather-insarajevo-to-support.html>
(pregledano 5. oktobra 2012).

Medjunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. "Haradin Bala, Isak Musliu I Agim Murtezi prebačeni u Haški tribunal (ICTY) shodno optužbama za zločine protiv čovečnosti I ratne zločine". Saopštenje za javnost, ICTY, Hag, 18. februar 2003.

<http://www.icty.org/sid/8303>
(pregledano 31. oktobra 2012.)

Misija UN u BiH. "Pozadina."

<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmibh/background.html>
(pregledano 5. oktobra 2012.)

Kancelarija UN za koordinaciju humanitarnih predmeta. "Zločini bazirani na polu I seksualnim zločinima u konfliktu."
<http://ochaonline.un.org/OCHAHome/InFocus/SexualandGenderBasedViolence/AFrameworkforPreventionandResponse/tabid/5929/language/en-US/Default.aspx>
(pregledano 29. oktobra 2012).

UNFPA. *Borba sa seksualnim nasiljem u konfliktu*. Sarajevo: UNFPA, 2012.

Venansio, Moises, Pavelić Svetlana, Žunić Sabina, Vukmir Goran I Diana Masimo. "Od hitne potrebe do razvoja: procena uloge UNDP u BiH". *Revija nasilnih migracija 21 (2004): 19-22*.

VIVE ŽENE, Centar za terapiju I rehabilitaciju. Internet sajt
<http://www.vivezene.ba/eng/index.htm>
(pregledano 30. oktobra 2012).

Vončina, Luka, Džemai Nadja, Merkur Šeri, Golna Kristina, Maeda, Akiko, Čao,Šivan I Aleksandar Džakula. "Hrvatska: pregled zdravstvenog sistema." *Zdravstveni sistemi u tranziciji 8:7 (2006): 1-108*.

Van dee Overart, Peter "Potencijal obeštećenja: reparacije I veliki broj raseljenih", u DUTHIE, Rodžer, *Tranziciona pravda I raseljenje* (Istraživanje Saveta za društvene nauke, Njujork, 2012), 138-186.

Vilijams, Rodri C. "Posleratna restitucija imovine I povratak izbeglica u BiH: implikacije za postavljanje medjunarodnih standarda I praksa." *Žurnal za medjunarodno pravo I politiku Univerziteta u Njujorku 37:3 (2005): 441-553*.

Vilijams, Rodri C. "Posleratna restitucija imovine u Hrvatskoj i BiH: pravno obrazloženje I praktična implementacija." *Revija nasilnih migracija 21 (2004): 15-16*.

ZVANIČNI DOKUMENTI

Bosna i Hercegovina. Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice, i Ministarstvo pravde. *Transitional justice strategy Bosnia and Herzegovina. 2012 – 2016. Final Report. Draft translation*. 2012.

COALITION FOR RECOM. *The Statute Proposal of the Regional Commission for Establishing the Facts About War Crimes and Other Gross Violations of Human Rights Committed on the Territory of the Former Yugoslavia*. 26 March 2011.
http://www.zarekom.org/uploads/documents/2011/04/i_836/f_28/f_1865_en.pdf
(pregledano 5. oktobra 2012).

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. *Commission Staff Working Document. Albania 2006 Progress Report. SEC(2006) 1383*. Brussels, 8 November 2006.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. *Commission Staff Working Paper. Albania: Stabilisation and Association Report 2003*. COM(2003) 139. Brussels, 26 March 2003.

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2006-2007*. COM(2006) 649. Brussels, 8 November 2006.

COUNCIL OF EUROPE DEVELOPMENT BANK. "The Regional Housing Programme." <http://www.coebank.org/Contenu.asparbo=164&theme=2&ChangeLangue=EN> (pregledano 5. oktobra 2012).

EUROPA. SUMMARIES OF EU LEGISLATION. "Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA). Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006 establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)." http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/enlargement/e50020_en.htm (pregledano 8. novembra 2012).

EUROPEAN COMMISSION. *Communication from the Commission. The Western Balkans on the road to the EU: consolidating stability and raising prosperity*. COM(2006) 27. Brussels, 27 January 2006.

EUROPEAN COMMISSION. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012*. COM(2011) 666 final. Brussels, 12 October 2011.

EUROPEAN COMMISSION. *Council Decision of 14 June 2004 on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Serbia and Montenegro including Kosovo as defined by the United Nations Security Council Resolution 1244 of 10 June 1999*. 2004/520/EC. 26 June 2004.

EUROPEAN COMMISSION. *Enlargement Strategy 2007-2008*. COM(2007) 663. Brussels, 6 November 2007.

EUROPEAN COMMISSION. *European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR). Strategy Paper 2011 – 2013*. C(2010)2432. 21 April 2010.

EUROPEAN COMMISSION. "Project fiche No. 17." 2011. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/financial_assistance/ipa/2011/pf_17_ipa_2011_refugees_final.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

EUROPEAN COMMISSION. *Regional cooperation in the western Balkans. A policy priority for the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.

EUROPEAN COMMISSION. *Western Balkans: enhancing the European perspective.* COM(2008) 127. Brussels, 5 March 2008.

EUROPEAN COMMISSION. "Western Balkans in transition." *European Economy. Enlargement Papers* 30 (2006).

EUROPEAN COMMISSION, EUROPEAN INVESTMENT BANK, EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT, AND COUNCIL OF EUROPE DEVELOPMENT BANK. "The Western Balkans Investment Framework." 2010.
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/western-balkansconference/wbif-a4-def_en.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *Press Country Profile Bosnia and Herzegovina.* ECHR Press Unit, July 2011.

EUROPEAN PARLIAMENT. *Resolution of 1 December 2011 on the application of Croatia to become a member of the European Union. 2011/2191(INI).* Brussels, 1 December 2011.

EUROPEAN PARLIAMENT. DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES. *Private properties issues following the change of political regime in former socialist or communist countries Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Romania and Serbia.* Brussels, 2010.

GOVERNMENTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA, MONTENEGRO, REPUBLIC OF CROATIA AND REPUBLIC OF SERBIA. "Joint Regional Programme on Durable Solutions for Refugees and Displaced Persons. Framework Programme." November 2011.
http://www.mhrr.gov.ba/izbjeglice/Donatorska_konferencija/Framework%20Programme.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. *Bridging the Gap between the ICTY and communities in Bosnia and Herzegovina. Conference Series. Brčko, 8 May 2004.* The Hague: Communication Service, Registry, ICTY 2009.

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. *Bridging the Gap between the ICTY and communities in Bosnia and Herzegovina. Conference Series. Foča, 9 October 2004.* The Hague: Communication Service, Registry, ICTY 2009.

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. *Bridging the Gap between the ICTY and communities in Bosnia and Herzegovina. Conference Series. Konjic, 20 November 2004.* The Hague: Communication Service, Registry, ICTY 2009.

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. *Bridging the Gap between the ICTY and communities in Bosnia and Herzegovina. Conference Series. Prijedor, 25 June 2005*. The Hague: Communication Service, Registry, ICTY 2009.

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. *ICTY Digest 108* (2012).

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. "ICTY Global Legacy – 2011 Conference."
<http://www.icty.org/sid/10405>
(pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. "Outreach Activities Archive."
<http://www.icty.org/sid/8938>
(pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA. "Witness Statistics."
<http://www.icty.org/sid/10175>
(pregledano 5. oktobra 2012).

LIBRARY OF THE EUROPEAN PARLIAMENT. "EU Enlargement to the Western Balkans: Challenges Facing Potential Candidates." Library Briefing. 8 April 2010.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2010/100037/LDM_BRI\(2010\)100037_REV2_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2010/100037/LDM_BRI(2010)100037_REV2_EN.pdf)
(pregledano 5. oktobra 2012).

KOSOVO MINISTRY OF LABOUR AND SOCIAL WELFARE. *Services Provided by the MLSW to Kosovo Citizens*. Prishtina: Public Communication Office, 2009.

MEDICA ZENICA. *Protocol, Mutual cooperation of institutions and NGOs in supporting victims / witnesses in war crimes cases, sexual violence and other serious crimes*. Draft translation. Zenica, 2011.

UNITED NATIONS CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN. *Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. Bosnia and Herzegovina. CEDAW/C/BIH/4-5*. 21 December 2011.

UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY. *Report of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. A/66/210-S/2011/473*. 31 July 2011.

UNITED NATIONS OFFICE AT GENEVA. "Victims Assistance in Croatia, CCW, Protocol V" [http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/5BE4504CCBB82BBEC12575B400352002/\\$file/09+Croatia+D+Zunec+Brandt.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/5BE4504CCBB82BBEC12575B400352002/$file/09+Croatia+D+Zunec+Brandt.pdf) (pregledano 5. oktobra 2012).

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *Letter dated 12 May 2011 from the President of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, addressed to the President of the Security Council. S/2011/316.* 18 May 2011.

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *Letter dated 14 December 2000 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2000/1198.* 15 December 2000.

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *Letter dated 2 November 2000 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. S/2000/1063.* 3 November 2000.

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *Resolution 1031 (1995). S/RES/1031.* 15 December 1995.

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *Resolution 1423 (2002). S/RES/1423 (2002).* 12 July 2002.

UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL. *The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General. S/2004/616.* 23 August 2004.

UNITED STATES DISTRICT COURT NORTHERN DISTRICT OF ILLINOIS EASTERN DIVISION. *Genocide Victims of Krajina v. L-3 Communications Corp. Case 1:10-cv-05197.* 17 August 2010. http://www.contractormisconduct.org/ass/contractors/37/cases/1434/2045/l-3-communicationsserbian-genocide_complaint.pdf (pregledano 5. oktobra 2012).

IZVEŠTAJI

AMNESTY INTERNATIONAL. "Addressing impunity for war-time rape and other crimes of sexual violence in Bosnia and Herzegovina." Amnesty International. <http://demandjusticenow.org/bosnia-andherzegovina/> (pregledano 8. novembra 2012).

AMNESTY INTERNATIONAL. *Amnesty International's work in Bosnia and Herzegovina. Media Briefing. EUR 63/2005/2012.* 29 March 2012.

AMNESTY INTERNATIONAL. *Bosnia and Herzegovina. Families of the victims of genocide committed in Srebrenica 17 years ago are still waiting for truth, justice and reparation.*

Public Statement. EUR/63/010/2012. 10 July 2012.

AMNESTY INTERNATIONAL. *Bosnia and Herzegovina. Submission to the UN Human Rights Committee for the 106th Session of the Human Rights Committee (15 October – 2 November 2012).* London: Amnesty International Publications, 2012.

AMNESTY INTERNATIONAL. *Burying the Past. 10 Years of Impunity for Enforced Disappearances and Abductions in Kosovo.* London: Amnesty International Publications, 2009.

AMNESTY INTERNATIONAL. "European Court rules Croatia failing over war crimes." 21 January 2011.

<http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/european-court-rules-croatia-failing-over-war-crimes-2011-01-21>
(pregledano 5. oktobra 2012).

AMNESTY INTERNATIONAL. *Gender and Torture. Conference Report.* London: Amnesty International, Redress, 2011.

AMNESTY INTERNATIONAL. *Old Crimes Same Suffering. No justice for survivors of wartime rape in North- East Bosnia and Herzegovina.* London: Amnesty International, 2012.

AMNESTY INTERNATIONAL. *Serbia – Briefing to the Human Rights Committee.* London: Amnesty International Publications, 2009.

AMNESTY INTERNATIONAL. *The Right to Know: Families Still in the Dark in the Balkans.* London: Amnesty International Publications, 2012.

AMNESTY INTERNATIONAL. *'Whose Justice?' The Women of Bosnia and Herzegovina are still waiting.* London: Amnesty International Publications, 2009.

BALL, Patrick, BETTS, Wendy, SCHEUREN, Fritz, DUDUKOVICH, Jana, and Jana ASHER. *Killings and Refugee Flow in Kosovo. March – June 1999.* Washington D.C.: American Association for the Advancement of Science, 2002.

BALL, Patrick, TABEAU, Ewa, and Philip VERWIMP. *The Bosnian Book of Dead: Assessment of the Database (Full Report).* Falmer, Brighton: Households In Conflict Network, 2007.

CENTER FOR DEALING WITH THE PAST, HUMANITARIAN LAW CENTER, AND RESEARCH AND DOCUMENTATION CENTER SARAJEVO. "Transitional Justice in Post-Yugoslav Countries. Report for 2006."

http://wcjp.unicri.it/proceedings/docs/DOCUMENTA-HLCRCS_Trans%20justice%20in%20ex%20Yu%20countries_2006_eng.PDF
(pregledano 29. oktobra 2012).

CENTRE FOR DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS. *Briefing Paper for the Consideration*

of a Compensation Initiative for Victims in the Former Yugoslavia. ICTY Legal Officer.

CIVIC COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS, CENTRE FOR DEALING WITH THE PAST, AND CENTRE FOR PEACE, NON-VIOLENCE AND HUMAN RIGHTS. *Monitoring of War Crimes Trials. Report for 2009.* Osijek, 2009.

http://www.documenta.hr/documenta/attachments/184_Report%20for%202009-OPINION%20SUMMARY.doc
(pregledano 5. oktobra 2012).

CIVIL RIGHTS DEFENDERS. "Human rights in Serbia." 1 October 2012.
<http://www.civilrightsdefenders.org/country-reports/human-rights-in-serbia/>
(pregledano 5. oktobra 2012).

CRUVELLIER, Thierry, and Marta VALIÑAS. *Croatia: Selected Developments in Transitional Justice.* New York: International Centre for Transitional Justice, 2006.

DJORDJEVIĆ, Djordje. *A Casualty of Politics: Overview of Acts and Projects of Reparation on the Territory of the Former Yugoslavia.* International Centre for Transitional Justice, 2002.

DJORDJEVIĆ, Djordje. *Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia.* International Centre for Transitional Justice, 2002.

FREEMAN, Mark. *Bosnia and Herzegovina: Selected Developments in Transitional Justice.* New York: International Centre for Transitional Justice, 2004.

FREEMAN, Mark. *Serbia and Montenegro: Selected Developments in Transitional Justice.* New York: International Centre for Transitional Justice, 2004.

HUMAN RIGHTS WATCH. "Kosovo. Executive Summary." 2001.
<http://www.hrw.org/reports/2001/kosovo/undword.htm>
(pregledano 31. oktobra 2012).

HUMAN RIGHTS WATCH. "The Crisis in Kosovo." 2000.
<http://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>
(pregledano 31. oktobra 2012).

IGMAN INITIATIVE. "Igman Initiative Conference on 'Status and Property Issues of Citizens as a Consequence of the Disintegration of Former Yugoslavia.'" Report of the Conference held in Sarajevo, 29 November 2011.

INITIATIVE FOR RECOM. "RECOM Initiative Advocacy – progress report. October 2011 – May 2012."
http://www.zarekom.org/uploads/documents/2012/06/i_2283/f_2/f_3041_en.pdf
(pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CENTRE FOR TRANSITIONAL JUSTICE. "Bosnia and Herzegovina. Submission to the Universal Periodic Review of the UN Human Rights Council. Seventh Session: February 2010." 8 September 2009. <http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Bosnia-Review-2009-English.pdf> (pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CENTRE FOR TRANSITIONAL JUSTICE. "Serbia. Submission to the Universal Periodic Review of the UN Human Rights Council. Third Session: December 1-12, 2008." 17 July 2008. <http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Serbia-Review-2008-English.pdf> (pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. *A Half-hearted Welcome: Refugee Returns to Croatia. Balkans Report N° 138*. Zagreb, Brussels, 2002.

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. "Bosnia: What Does Republika Srpska Want?" *Europe Report 214* (2011).

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. "Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform. Europe Briefing N°68." 12 July 2012. <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b068-bosnias-gordian-knot-constitutional-reform.aspx> (pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. "Brčko Unsupervised. Crisis Group Europe Briefing N°66." 8 December 2011. <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosniaherzegovina/b066-brckounsupervised.aspx> (pregledano 5. oktobra 2012).

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. *Breaking the Logjam: Refugee Returns to Croatia. Balkans Report N° 49*. Zagreb, Sarajevo, 1998.

INTERNATIONAL CRISIS GROUP. "Setting Kosovo Free: Remaining Challenges." *Europe Report 218* (2012).

KANDIĆ, Nataša. *Material Reparations for Human Rights Violations Committed in the Past: Court Practice in the Republic of Serbia*. Belgrade: Humanitarian Law Center, 2012.

LANDMINE AND CLUSTER MUNITION MONITOR. "Bosnia and Herzegovina. Casualties and Victim Assistance." http://www.the-monitor.org/custom/index.php/region_profiles/print_theme/1639 (pregledano 30. oktobra 2012).

ORGANIZATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE. "Assessment of the

Implementation of the FBiH Law on Return, Allocation and Sale of Apartments.”
http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2012030814585059eng.pdf
(pregledano 5. oktobra 2012).

ORGANIZATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE. “Attitudes towards war crimes issues, ICTY and the national judiciary.” October 2011.
<http://www.osce.org/serbia/90422>
(pregledano 5. oktobra 2012).

ORGANIZATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE. “OSCE Chairmanship representative, in Serbia, calls for implementing reforms, resuming dialogue.” 25 September 2012.
<http://www.osce.org/cio/94104>
(pregledano 5. oktobra 2012).

ORGANIZATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE. Mission in Kosovo. “Challenges in the Resolution of Conflict-Related Property Claims in Kosovo.” June 2011.
www.osce.org/kosovo/80435
(pregledano 5. oktobra 2012).

ORGANIZATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE. Mission in Kosovo. Department of Human Rights and Communities. *Kosovo’s War Crimes Trials: An Assessment Ten Years on. 1999-2009.* 2010.

REDRESS. *Justice for Victims: The ICC’s Reparations Mandate.* London: REDRESS trust, 2011.

RESEARCH AND DOCUMENTATION CENTRE. “Human Losses in Bosnia and Herzegovina 91-95.”
www.idc.org.ba/presentation/Bosnia%20and%20Herzegovina.zip
(pregledano septembra 2008).

TECHNICAL ASSISTANCE FOR CIVIL SOCIETY ORGANISATIONS. “Project Fiche – IPA Multi-Beneficiary /Component I.” 2012.
http://www.tacso.org/doc/PF_RHP_2012_2013_to_intra_Benef.pdf
(pregledano 5. oktobra 2012).

TRIAL. *Executive Summary of the Written Information for the Consideration of Bosnia and Herzegovina’s Second Periodic Report by the Human Rights Committee (CCPR/C/BIH/2).* September 2012.

TRIAL. *Written Information for the Adoption of the List of Issues by the Committee on the Elimination of Discrimination of Violence against Women with regard to Bosnia and Herzegovina’s Combined Fourth and Fifth Periodic Reports (CEDAW/C/BIH/4-5).* Geneva, September 2012.

UNICEF Kosovo. *Progress report for UNICEF’s Education in emergencies and post-crisis*

transitions programme. UNICEF, March 2010.
<http://www.educationandtransition.org/wpcontent/uploads/2007/04/Kosovo-2009-Donor-report.pdf>
(pregledano 8. novembra 2012).

WILKES, George, KUBURIĆ, Ana, ANDREJČ, Gorazd, KUBURIĆ, Zorica, BRKIĆ, Marko Antonio, JUSIĆ, Muhamed, and Zlatiborka Popov MOMČINOVIĆ. *Reconciliation and Trust Building in Bosnia-Herzegovina. A Survey of Popular Attitudes in Four Cities and Regions.* Sarajevo: Center for Empirical Research on Religion in Bosnia and Herzegovina, 2012.

Dodatak Br 2: Sagovornici

Dole su navedeni sagovornici sa kojima je IOM razgovarao, prema abecednom redu.

Ademagic Ernesa	ICTY, BiH
Ahmetaj Nora	Center for Research Documentation and Publication, Kosovo (Pristina)
Alic Almir	ICTY, BiH
Alvarez Yaiza	ICTY, The Hague
Alvir Ljiljana	Union of Associations of imprisoned and missing Croatian defenders, Croatia
Baca Jorge	IOM, Kosovo
Bain Jannicke	Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Norway
Bakovic Merima	Ministry of Justice and Human Rights of Montenegro
Basic Haris	Presidency, BiH
Behxhet Shala	Council for the Defence of Human Rights and Freedoms, Kosovo (Pristina)
Bijedic Suzdina	Vive Zene NGO, BiH (Tuzla)
Blakaj Blerim	Humanitarian Law Centre, Kosovo
Bomberger Kathryne	International Commission on Missing Persons, BiH
Brown Diane	ICTY, The Hague
Brown Diane	OSCE, BiH
Burzan Dragisa	Cabinet of the President of Montenegro
Camber Vjekoslav	FBiH Minister of work and social policy
Caruso Francesco	OSCE Mission to BiH
Coguric Milisav	Ministry of Justice, Serbia
De Baan Pieter	ICC Trust Fund for Victims, The Hague
de Witt Augustus	ICTY, The Hague
Decker Chris	UNDP Kosovo
Dedic Alma	UNDP, BiH
Djuderija Saliha	Ministry for human rights and refugees, BiH
Dokic Petar	Ministry of Labor and Veterans, Republica Srpska, BiH
Dragisic Miodrag	UNDP, Montenegro
Dukic Branislav	Union of Former Camp Detainees, Republica Srpska, BiH
Dzemai Becirovic	Institute for Missing Persons, BiH
Engels Christopher	OSCE, BiH
Feller Erika	UNHCR HQ, Geneva
Ferran-Verger Myriam	European Commission Directorate General for Enlargement, Serbia
Forsberg Lars Erik	European Commission, Serbia
Gruda Zejnula	Kosovo War Crime Institute, Kosovo
H.E.Bangura Zainab	Special Representative of the Secretary General on Sexual Violence in Conflict, SRSG, New York
Hadrović Faris	UNFPA, BiH
Halilagic Jusuf	Ministry of Justice, BiH
Hasecic Bakira Women Victims of War, BiH	

Hrvacic Esad	Union of civilian war victims of Sarajevo Canton, BiH
Hulse Jeffrey A.	US Department Of State (Office of Caucasus affairs and Regional Conflicts), Washington DC
Husic Sabiha	Medica Zenica, BiH
Jarab Jan	OHCHR, Belgium
Jelacic Nerma	ICTY, The Hague
Jonsson Jonas	European External Action Service, Belgium
H.E Josipovic Ivo	President of Croatia
Jovanovic Ivan	OSCE Mission to Serbia
Jug Jasna	Association of families of imprisoned and missing Croatian defenders Croatian Phoenix, Croatia
Juriscic Branko	Serb National Council, Croatia
Jurišić Marko	Institute for Missing Persons, BiH
Jusufbegovic Senad	FBiH Union of former camp detainees, BiH
Kalla Kristin	ICC Trust Fund for Victims, The Hague
Karovic Senida	Union of Civilian Victims of War in the Canton of Sarajevo, BiH
Kojic Dragana	ICRC, Serbia
Kosovic Medic Amela	UNDP, BiH
Krcmar Goran	Missing Persons Commission , Republica Srpska, BiH
Krumova Theodora	OHCHR, Kosovo
Kuljuh Klaudia	ICMP, BiH
Kurteshi Sami	Ombudsperson, Kosovo
Lhoste Céline	European Commission, Belgium
Limi Besart	Youth Initiative for Human Rights, Kosovo
Macula Flora	UN Women, Kosovo
Mamut Lejla	TRIAL, BiH
Mandic Milan	Union of Associations of Families Missing (East Sarajevo), BiH
Manjoo Rashida	UN Special Rapporteur on Violence against Women, New York
Marin Slavko	Chairman's Office, Council of Ministers, BiH
Mašović Amor	Institute for Missing Persons, BiH
McIntyre Gabrielle	ICTY, The Hague
Mehmedovic Hatidza	Mothers of Srebrenica, BiH
H.E. Meron Theodor	ICTY, The Hague
Micic Natasha	Regional Women's Lobby, Serbia
Miladinovic Ljubomir	Red Cross of Serbia, Serbia
Milunovic Dusko	Ministry of Labor and Veterans, Republica Srpska, BiH
Mirel Pierre	EC Enlargement Directorate, Belgium
Mišić Milutin	Institute for missing persons, BiH
Mitrovic Nedeljko	Republic Organization of Families of War Prisoners and Fallen Soldiers and Missing Civilians, Republica Srpska, BiH
Muharemovic Amna	UNWOMEN, BiH
Nehari Shari	Forum ZFD, Kosovo

Nicic Jovan	Office of the National Council for cooperation with the ICTY, Serbia
Nikolic Danilo	Ministry of Justice, Serbia
Novoberdaliu Suzana	Parliament of Kosovo, Kosovo
Odalovic Veljko	Komisija za nestala lica Republike Srbije
Orlovic Sandra	Humanitarian Law Centre, Serbia
Osorio Thomas	UNDP, BiH
Pacoli Sebahate	Kosovo Rehabilitation Centre for Torture Victims, Kosovo
Paripovic Sanela	UNDP, BiH
Pelkonen Nina	EULEX Kosovo
Porobic Isakovic Nela	UNFPA, BiH
Pusić Zoran	NGO Civic Centre for Human Rights, Croatia
Qerimi Donike	Ministry of Justice, Kosovo
Rasic Nenad	Ministry of Labor and Social Affairs, Kosovo
Refaeil Nora	International Civilian Office, Kosovo
Rehn Elisabeth	ICC Trust Fund for Victims, The Hague
Reynolds Diana	OSCE, BiH
H.E. Robinson Patrick	ICTY, The Hague
Rocco Gianluca	IOM, BiH
Rugova Igbale	Kosovo Women Network, Kosovo
Saarela Anu	Ministry for Foreign Affairs of Finland, Finland
Sarandrea Lucio Valerio	EU Delegation, BiH
Selman Dzerard	Minister of Justice, Republica Srpska, BiH
Sepic Senad	Parliament of BiH, BiH
Shehu Veprora	Medica Kosova, Kosovo
Sliskovic Marija	Victims' association Association Women in Homeland War, Croatia
Strbac Savo	Veritas, Centre for Collecting Documents and Information, Serbia
Subasic Munira	Mothers of Srebrenica and Zepa Enclaves, BiH
Sundholm Mattias	Office of the Special Representative of the UN Secretary General on Sexual Violence in Conflict, SRSG
Tahirovic Murat	FBiH Union of former camp detainees, BiH
Teršelič Vesna	NGO Documenta, Croatia
Teskeredzic Muzafer	Association of Civilian War Victims of the Canton of Sarajevo, BiH
Toma Marijana	Humanitarian Law Centre, Serbia
Vankovska Biljana	Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Philosophy, Macedonia
Velimirovic Svetlana	Commissariat for Refugees, Serbia
Vinton Louisa	UNDP, Croatia
Zahner Luke V.	US Dept of State (Office of South Central European Affairs), Washington DC
Yared Dima	Regional Office for Europe, OHCHR, Belgium
Zajovic Stasha	Women in Black, Serbia
Zakovska Suzana	IOM, Macedonia
Zecevic Jasna	Vive Zene NGO, BiH

Zmak Petar
Zirnite Peter

Humanitarian Law Centre, Serbia
Office of South Central European Affairs, US State
Department, Washington DC

